

Niezbędnik Dobrego Nauczyciela

Redakcja: prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska

Seria IV

Monitorowanie rozwoju w okresie dzieciństwa i dorastania

TOM 4

Małgorzata Rękosiewicz, Marta Molińska

Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju

Środkowy wiek szkolny

wiek: 8/9–11/12 lat

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

IBE

*entuzjaści
edukacji*

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Niezbędnik Dobrego Nauczyciela

Redakcja: prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska

Seria IV

Monitorowanie rozwoju w okresie dzieciństwa i dorastania

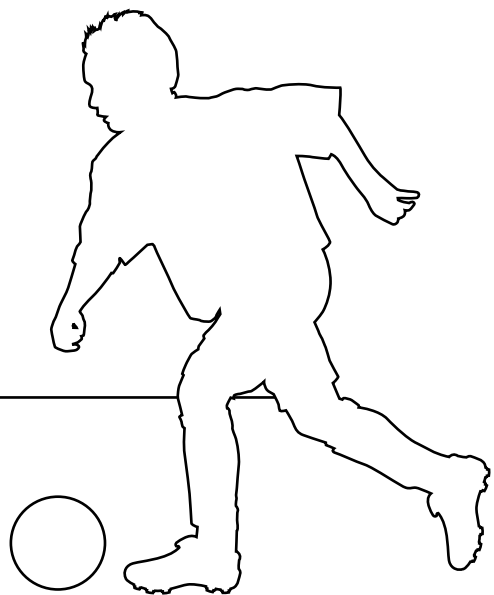
TOM 4

Małgorzata Rękosiewicz, Marta Molińska

Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju

Środkowy wiek szkolny

wiek: 8/9–11/12 lat

Redakcja serii Niezbędnik Dobrego Nauczyciela:
prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska, Zespół Wczesnej Edukacji, Instytut Badań Edukacyjnych w Warszawie

Autorzy Tomu 4 serii IV pt.: *Monitorowanie rozwoju w okresie dzieciństwa i dorastania*
mgr Małgorzata Rękosiewicz, Instytut Psychologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
mgr Marta Molińska, Instytut Psychologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Konsultacja merytoryczna:
prof. dr hab. Anna I. Brzezińska, Instytut Badań Edukacyjnych w Warszawie
dr Sławomir Jabłoński, Instytut Psychologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Recenzent:
prof. dr hab. Stanisław Kowalik, Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu

Wydanie I Tom 4

Wszystkie tomy i pakiet narzędzi gotowe do druku dostępne na stronie:
<http://eduentuzjasci.pl/dziecko-nastolatek/>

Wydawca:
Instytut Badań Edukacyjnych
ul. Górczewska 8
01-180 Warszawa
Tel. +48 22 241 71 00; www.ibe.edu.pl

©Copyright by Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014
ISBN – 978-83-65115-03-4

Korekta, skład, łamanie, druk:
Business Point Sp. z o.o.
ul. Erazma Ciołka 11A/302
01-402 Warszawa
Tel. +48 22 188 18 72
biuro@businesspoint.pl
www.businesspoint.pl

Projekt okładki oraz koncepcja graficzna serii:
Beata Czapska, Instytut Badań Edukacyjnych w Warszawie

Publikacja opracowana w ramach projektu systemowego: *Badanie jakości i efektywności edukacji oraz instytucjonalizacja zaplecza badawczego*, współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego, realizowanego przez Instytut Badań Edukacyjnych

Wzór pasów łowickich wykorzystanych w publikacji zainspirowany ilustracją z książki:
Świątkowska, J. (1953). *Strój łowicki*, seria „Atlas Polskich Strojów Ludowych”, t. 7, cz. IV Mazowsze i Sieradzkie, z. 2,
Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze

Publikacja została wydrukowana na papierze ekologicznym

Egzemplarz bezpłatny

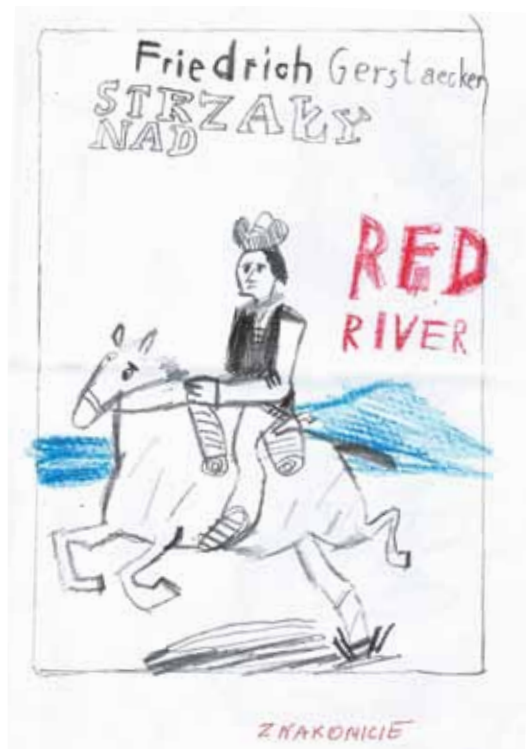
Spis treści

Wstęp	5
Rozdział 1. Dziecko jako uczestnik badania	7
1.1. Wprowadzenie	7
1.2. Źródła informacji o rozwoju dziecka	7
1.3. Pułapki w badaniach z udziałem dzieci	9
1.4. Wskazówki dla rodziców i nauczycieli	10
Rozdział 2. Jakość środowiska domowego dziecka	15
2.1. Wprowadzenie	15
2.2. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Środowisko fizyczne w domu i wokół domu</i> (1)	16
2.3. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Środowisko społeczne dziecka</i> (2)	16
2.4. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Sposoby wychowywania dziecka</i> (3)	17
2.5. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Domowa przestrzeń nauki</i> (4)	19
2.6. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Strategie korzystania przez dziecko z TIK</i> (5)	20
2.7. Kwestionariusz dla rodziców: <i>RAZEM</i> (6)	21
Rozdział 3. Przebieg i efekty rozwoju dziecka	25
3.1. Wprowadzenie	25
3.2. Tabela obserwacji dla rodziców: <i>Rozwój fizyczny dziecka</i> (7)	26
3.3. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Kompetencja komunikacyjna dziecka</i> (8)	27
3.4. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Regulacja emocji przez dziecko</i> (9)	28
3.5. Kwestionariusz dla dziecka: <i>Formy ekspresji emocji</i> (10)	29
3.6. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Jak twórcze jest dziecko?</i> (11)	30
3.7. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Rozwój poznawczy dziecka</i> (12)	31
3.8. Scenariusz lekcji: <i>Rozwój moralny dziecka</i>	32
3.9. Kwestionariusz dla rodziców i nauczycieli: <i>Poczucie kompetencji u dziecka</i> (13)	34
Rozdział 4. Jakość środowiska instytucjonalnego dziecka	37
4.1. Wprowadzenie	37
4.2. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Środowisko fizyczne w szkole</i> (14)	37
4.3. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Klimat w klasie</i> (15)	39
4.4. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>System organizacji szkoły</i> (16)	40
4.5. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>RAZEM</i> (17)	40

Rozdział 5. Funkcjonowanie dziecka w instytucji	45
5.1. Wprowadzenie	45
5.2. Kwestionariusz dla ucznia: <i>Motywacja do uczenia się</i> (18)	45
5.3. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Strategie radzenia sobie przez ucznia w sytuacjach trudnych</i> (19)	46
5.4. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Strategie adaptacji ucznia w szkole</i> (20)	47
5.5. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Uczeń w grupie</i> (21)	48
5.6. Kwestionariusz dla ucznia: <i>Moje samopoczucie w szkole</i> (22)	49
5.7. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Aktywność i postępy ucznia w szkole</i> (23)	50
5.8. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Uczeń w relacjach społecznych</i> (24)	51
5.9. Gra socjometryczna: <i>Plan pokonania czarownicy z Narnii i Śladami Stasia i Nel</i>	51
5.10. Kwestionariusz dla rodziców i nauczycieli: <i>Gotowość ucznia do przejścia do gimnazjum</i> (25)	53
Zakończenie	55
Korzystano z...	58

Jan Serwański, klasa IV

Oskar Astrabas, 9 lat, OKŁADKA KSIĄŻKI

Wstęp

Monitorowanie rozwoju dziecka jest pierwszym krokiem do dopasowania metod kształcenia, opieki i wychowania do jego potrzeb rozwojowych. Nie jest to zadanie łatwe, co więcej, obarczone sporym ryzykiem popełnienia błędów. Łatwo wpaść w pułapkę etykietowania i oznaczyć dziecko jako „trudne”, „niegrzeczne”, „niezdolne”, „z ADHD”. Jeśli dziecko przejawia trudności w funkcjonowaniu, to trafne zdiagnozowanie problemu leżącego u ich podłoża wymaga dużej wiedzy specjalistycznej i sporego doświadczenia, którymi dysponują specjaliści pracujący w szkole i poza nią, szczególnie psychologowie i pedagodzy.

Rodzice są jednak w stanie – obserwując codziennie swe dziecko i porównując jego zachowanie z zachowaniami rówieśników – przynajmniej wstępnie ocenić, czy jego rozwój i postępowanie w różnych sytuacjach są prawidłowe, czy nie. Podobnie nauczyciel może dokonać adekwatnego opisu trudności swych uczniów i ocenić, czy wymagają one zastosowania indywidualnych sposobów nauczania, spotkania z rodzicami czy z rodzicami i specjalistą.

Rozwój dzieci w środkowym wieku szkolnym, a więc tuż przed rozpoczęciem dynamicznego okresu dojrzewania, jest zróżnicowany. Różnice indywidualne w tempie rozwoju zależne są od czynników biologicznych (płci, wieku, stanu zdrowia), jak i społecznych, choćby statusu społeczno-ekonomicznego rodziny, z której dziecko pochodzi.

Umiejętność, która doskonalą się w środkowym wieku szkolnym, może osiągnąć szczyt rozwoju już w czwartej, a czasami dopiero w szóstej klasie, i nadal będzie to zjawisko zgodne z normą rozwoju dla tego wieku. Od czasu do czasu mogą pojawiać się chwilowe, przemijające lub dłuższe, trwalsze trudności, nie tylko szkolne. Poszukiwanie źródła zachowań ucznia musi się opierać na stawianiu wielu hipotez, bowiem zwykle na źródło to składa się zestaw określonych okoliczności, a nie jeden określony „powód”.

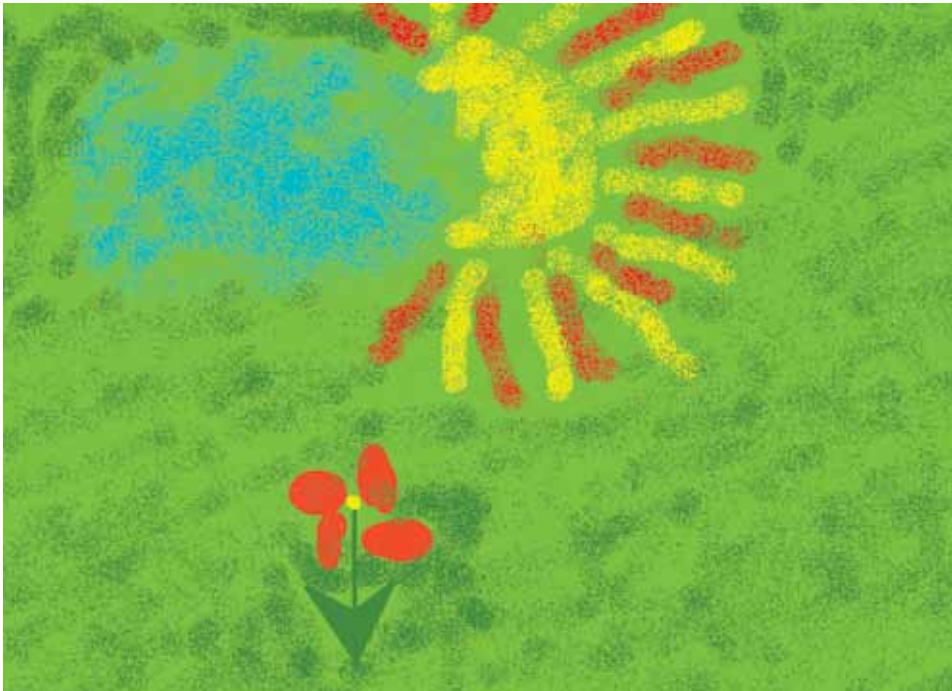
Stawiamy sobie dwa cele. Po pierwsze, chcemy zwrócić uwagę na zindywidualizowany tok rozwoju pod koniec dzieciństwa. Po drugie, przedstawiamy różne pomysły na monitorowanie procesu rozwoju ucznia, a także zasobów środowiska fizycznego i społecznego – tak domowego, jak i szkolnego, którego celem jest zbieranie informacji niezbędnych do tworzenia optymalnych warunków rozwoju.

Proponujemy krótkie i łatwe w użyciu narzędzia do monitorowania czterech obszarów. Są to: (1) jakość fizycznego i społecznego środowiska domowego, (2) przebieg i efekty rozwoju dziecka, (3) jakość fizycznego i społecznego środowiska szkoły oraz (4) funkcjonowanie dziecka w szkole.

Wszystkie te obszary są ściśle ze sobą związane i oddziałują na siebie, stąd niezbędne jest równoległe monitorowanie ich wszystkich. Takie działanie daje szansę na uzyskanie jak najbogatszego obrazu warunków rozwoju dziecka, by w porę i w odpowiedni sposób reagować, dostosowując sposoby wychowywania, opieki i edukacji do jego potrzeb.

Wszystkie narzędzia, w postaci kwestionariuszy, opracowano w takiej formie, by można je było wydrukować. Dostępne są one w kolejności takiej, jak omawiamy je w tym tomie, na stronie:

<http://eduentuzjasci.pl/dziecko-nastolatek/>

Agata Starzec, 9 lat, TRAWA Z KWIATKIEM

Stas̄ Weltrowski, 10 lat, PODWODNY ŚWIAT

1

Rozdział

Dziecko jako uczestnik badania

1.1. Wprowadzenie

Aby rozpoznać zasoby dziecka oraz zasoby środowiska jego rozwoju, konieczne jest regularne monitorowanie przemian, jakie zachodzą w jego zachowaniu, sposobie komunikowania się, ożywaniu emocji, a także postępów i aktywności w szkole. Głównym uczestnikiem takiego procesu jest dziecko, ale informacją służą też jego rodzice i opiekunowie oraz nauczyciele. Monitorowanie może przybrać różne formy – samoopisu, obserwacji dziecka w zwykłych, codziennych oraz nietypowych sytuacjach, rozmów z dzieckiem, wywiadów z rodzicami i nauczycielami.

W pierwszym rozdziale przedstawiamy źródła informacji o rozwoju dziecka, z których czerpać mogą rodzice i nauczyciele. Przestrzegamy też przed pułapkami, w które można wpaść, nie uważnie monitorując dziecko. Na koniec dzielimy się ogólnymi wskazówkami, w jaki sposób przyglądać się rozwojowi dziecka, o czym pamiętać, a czego się wystrzegać.

1.2. Źródła informacji o rozwoju dziecka

Monitorowanie rozwoju dziecka pozwala na systematyczną ocenę jego możliwości i stawianie adekwatnych do nich wymagań. Aby było źródłem rzetelnych informacji, powinno przebiegać trzema torami:

- **monitorowanie rozwoju dziecka** – obserwowanie przebiegu oraz osiągniętych efektów rozwoju; chodzi o zbieranie informacji o tym, jak dziecko zmienia się pod względem fizycznym, jakie w jego działaniach dominują rodzaje aktywności, jakie zmiany zachodzą w obszarze funkcjonowania poznawczego, językowego, komunikacji z otoczeniem, emocjonalnego oraz społecznego i moralnego
- **monitorowanie otoczenia społecznego** – środowisko społeczne dziecka obejmuje jego kontakty z dorosłymi – rodzicami, nauczycielami, pracownikami szkoły, dziadkami i dalszymi krewnymi, jak i innymi dziećmi – rodzeństwem, rówieśnikami, kolegami i koleżankami z podwórka; dziecko, przebywając wśród innych osób, rozwija w sobie kompetencje komunikacyjne oraz uczy się współdziałania; ponadto, na zasadzie modelowania, uczy się od innych stosowania różnych sposobów autoregulacji emocji i organizacji własnego działania
- **monitorowanie otoczenia fizycznego** – bezpieczeństwo, organizacja i zróżnicowanie domowego środowiska fizycznego mogą pozytywnie wpływać na uczące się dziecko, być obszarem twórczej zabawy i tworzyć przestrzeń do wypełniania obowiązków; jednak ważne jest to, czy i w jaki sposób dziecko może wpływać na swoje otoczenie przez przekształcanie go, urozmaicanie i samodzielne dostosowywanie do swoich potrzeb, gdyż to buduje jego poczucie kompetencji.

Biorąc pod uwagę te trzy obszary – wzajemnie ze sobą powiązane

– uzyskuje się nie tylko szeroki obraz warunków rozwoju dziecka, ale także wiedzę o zasobach potencjalnie ten rozwój wspierających i o czynnikach ryzyka potencjalnie ten rozwój zakłócających.

W związku z tym, że nauczyciel obserwuje dziecko tylko przez kilka godzin dziennie i w ściśle określonych okolicznościach – ma mniejszy dostęp do

motywów jego działania, uczuć, myśli i przekonań niż rodzice czy opiekunowie. Musi zatem korzystać z pomocy innych osób, aby uzyskać możliwie najwięcej informacji o uczniu. Źródło informacji mogą stanowić rodzice i opiekunowie dziecka, inni nauczyciele, poprzedni nauczyciele lub poprzedni wychowawca klasy (w klasach I–III bądź w przedszkolu), w końcu – samo dziecko.

Rodzice i opiekunowie

- To najbardziej znaczące dla dziecka osoby, które obserwują jego zachowanie podczas typowych, codziennych aktywności, wspólnego spędzania czasu, zabaw z rodzeństwem, pełnienia obowiązków domowych.
- Rodzice to osoby, które najlepiej wiedzą, kiedy dziecko „jest sobą”.
- Często jako pierwsi zwracają uwagę na zmiany w zachowaniu dziecka.
- Są cennym źródłem informacji na temat otoczenia fizycznego i społecznego domu, a także rozwoju we wcześniejszych etapach życia.
- Są osobami, z którymi dziecko styka się w codziennych, naturalnych sytuacjach, w związku z czym mają wiedzę na temat typowych i nietypowych zachowań dziecka.

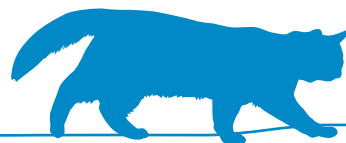
Nauczyciele

- Obserwują dziecko podczas pracy na lekcji – zarówno indywidualnej, jak i grupowej – oraz w czasie przerw, czasem także w świetlicy.
- Mogą wymieniać się informacjami o dziecku z innymi nauczycielami i pracownikami szkoły.
- Są źródłem informacji o postępach dziecka w nauce i jego postawie wobec obowiązków szkolnych, a także o jakości kontaktu z innymi osobami – uczniami i nauczycielami.
- Potrafią ocenić funkcjonowanie dziecka w instytucji, a także jakość środowiska instytucjonalnego – zarówno pod kątem otoczenia fizycznego, jak i społecznego.
- Przy monitorowaniu rozwoju dziecka warto nauczycielską obserwację uzupełniać o obserwacje rodziców i nauczycieli innych przedmiotów, pracowników biblioteki czy świetlicy – uczeń w obecności różnych nauczycieli może się bowiem zachowywać w odmienny sposób.

Dziecko

- Samo jest najlepszym źródłem wiedzy o sobie, dlatego warto z nim jak najczęściej rozmawiać, pytać o zdanie w różnych kwestiach, zachęcać do zastanawiania się.
- W środkowym wieku szkolnym dziecko jest już w stanie dokonać prostego samoopisu i samooceny, opowiedzieć o sobie, o swej motywacji do nauki, o przekonaniach na temat szkoły czy rówieśników lub o tym, jak radzi sobie w trudnych sytuacjach.
- Stale zdobywa i dokonuje syntezy zdobytej już wiedzy na temat siebie, w związku z czym często samo potrafi zasygnalizować, iż pojawiły się problemy, z którymi wcześniej nie miało styczności.
- Nauczyciel i rodzice mogą obserwować i potem porównywać czy analizować jego zachowania, wypowiedzi i różne wytwory z wcześniejszymi.

1.3. Pułapki w badaniach z udziałem dzieci

Świadomość pułapek i zagrożeń, z jakimi możemy się zetknąć podczas monitorowania rozwoju dzieci, pozwala nie tylko na efektywniejsze korzystanie z prezentowanych w tym tomie narzędzi, ale także na tworzenie własnych, stosownie do potrzeb.

Pułapka diagnozowania

Stosując proponowane przez nas narzędzia, należy pamiętać, iż nie są to narzędzia profesjonalne, jakimi posługuje się pracownik poradni psychologiczno-pedagogicznej czy psycholog bądź pedagog szkolny. Są one przeznaczone do stałej obserwacji dziecka i służą pomocą przy opracowywaniu metod pracy z nim. Może z nich skorzystać każdy – zarówno nauczyciel, rodzic, jak i samo dziecko. Przy nazwie każdego z narzędzi jest wymieniony jego odbiorca – użytkownik. Narzędzia te można uznać za wstęp do pracy z dzieckiem – nie tylko sprawiającym problemy i będącym „poza normą” czy „z trudnościami w uczeniu się”, ale z każdym, gdyż każdy z uczniów rozwija się w inny sposób i ma inne, typowe dla siebie potrzeby edukacyjne, wyrastające z jego potrzeb rozwojowych. Należy jednak pamiętać, iż nie są to narzędzia przeznaczone do stawiania przez nauczycieli takiej diagnozy, jaką stawia psycholog czy pedagog.

Pułapka etykietowania

Każde z narzędzi zostało podporządkowane innemu celowi. Stworzyliśmy narzędzia do monitorowania środowiska fizycznego i społecznego dziecka (domowego i instytucjonalnego), kontaktów z rówieśnikami, radzenia sobie z emocjami oraz kilkanaście innych skal i kwestionariuszy. W każdym z nich ujęliśmy daną problematykę w kilku kategoriach. Warto pamiętać, aby nie uogólniać zaobserwowanych tendencji na całość zachowań

dziecka. Proponujemy traktować kategorie zawarte w kwestionariuszach jako pewne sugestie czy pola do pracy z dzieckiem. Każda ocena zasobów powinna być formułowana bardzo ostrożnie, z uwzględnieniem konsekwencji, jakie niesie ujmowanie problemu dziecka w dany sposób.

Pułapka łatwości wydawania sądów

Monitorowanie powinno być przeprowadzane regularnie, bez pośpiechu i nadmiernego uogólniania. Przy każdym z narzędzi podajemy informację zatytułowaną *Co to oznacza i co z tym robić?*, w której wyjaśniamy, co oznacza wynik. Czytelnik spotka się tu z bardzo ostrożnymi uwagami. Wynik wskazuje kierunek, w którym podąża rozwój dziecka, a nie stan „dobrego” czy „złego” rozwoju. Wynik mówi nie tyle, że dziecko „ma problem”, „zaburzenie”, a jedynie, że istnieje pewne ryzyko pojawienia się trudności. Przy każdym narzędziu zachęcamy do głębszego przyjrzenia się dziecku przez dłuższy czas. Pojedyncza obserwacja niesie ze sobą ryzyko błędu. Chwilowa niedyspozycja nie oznacza poważnych problemów rozwojowych. Niektóre dzieci rozwijają się w spokojnym, równym tempie, u innych nowe umiejętności pojawiają się nagle, po długim w oczach dorosłych czasie „przeastoju”. Większość narzędzi polecamy wykorzystywać wielokrotnie, w odstępach kilkutygodniowych bądź nawet kilkumiesięcznych.

Pułapka zbyt ogólnej/błędnej oceny

Jako ludzie mamy tendencję do upraszczania rzeczywistości, szybkiego i ogólnego osądzania. Bywają takie sytuacje, w których szybka ocena potencjalnego zagrożenia rozwoju dziecka jest bardzo ważna i wymagana, aby podjąć szybko interwencję. Na ogół jednak możemy poddać obserwowany obszar wnikliwej analizie i zastanowić się, w jakich sytuacjach występuje dane zachowanie.

1.4. Wskazówki dla rodziców i nauczycieli

Nasze zalecenia można sprowadzić do kilku wskazówek. Dobrze, aby nauczyciele, a szczególnie wychowawcy klas, porozmawiali z rodzicami swych uczniów o specyfice rozwoju w okresie środkowego wieku szkolnego i uwrażliwili rodziców na pewne kwestie. Mogą nawet zorganizować dla nich specjalne warsztaty z udziałem psychologa czy pedagoga szkolnego. Dobrze,

gdy rodzice zaakceptują propozycje nauczyciela. Jeszcze lepiej, gdy wspólnie wypracują ramy i zasady porozumiewania się na temat funkcjonowania dzieci w domu i w szkole, a jednocześnie uzyskają od nauczyciela-wychowawcy konkretne wskazówki, jak to robić. Wtedy obie strony będą mogły oprzeć swoją współpracę na mocnych podstawach i razem poszukiwać rozwiązań, gdy pojawią się trudności wychowawcze bądź w nauce szkolnej.

Kuba Osowski, 12 lat

Kuba Osowski, 12 lat

Basia Kozicińska, 9 lat, FAST FOOD

DO ROZWAŻENIA I ZAPAMIĘTANIA...

10 dobrych rad dla nauczycieli: Jak lepiej poznać swoich uczniów?

1. Monitoruj funkcjonowanie i rozwój swoich uczniów regularnie. Stała obserwacja pozwoli uchwycić typowe zachowania dziecka, które są punktem odniesienia, kiedy dziecko zaczyna się zachowywać w jakiś sposób inaczej niż dotychczas – np. nagle nie chce pracować w grupie lub nagle praca w grupie staje się jego ulubioną formą aktywności podczas lekcji.
2. Pamiętaj, że tempo zmian rozwojowych w środkowym wieku szkolnym jest często nierównomierne i nieprzewidywalne oraz że zarówno dziewczynki, jak i chłopcy znacznie się od siebie różnią.
3. Pamiętaj, że wiele problemów czy trudności szkolnych dziecka w tym okresie ma charakter przejściowy. W związku z tym możesz mieć czasami poczucie „fałszywego alarmu”. To bardzo ważne, że zauważasz chwilowe pojawienie się trudności u dziecka i tak samo ważne jest to, aby zauważać ich ustępowanie.
4. Pamiętaj o kolejności poszukiwania informacji: najpierw rozmawiasz z dzieckiem, potem z innymi nauczycielami, rodzicami, a dopiero na końcu, o ile jest taka potrzeba, szukasz porady u specjalisty (psychologa czy pedagoga szkolnego bądź w poradni psychologiczno-pedagogicznej).
5. Korzystaj z proponowanych przez nas narzędzi wielokrotnie, modyfikuj je stosownie do swoich potrzeb; rób notatki, porównuj swoje obserwacje sprzed pół roku/sprzed roku z bieżącymi.
6. Zachęcaj rodziców do systematycznego obserwowania dziecka, użyczaj im narzędzi zawartych w tym tomie.
7. Nie przywiązuj się do swojej hipotezy lub przypuszczeń rodziców czy innego nauczyciela. Dopiero spojrzenie z różnych punktów widzenia, przez różne osoby, daje klarowny obraz sytuacji dziecka.
8. Jeśli dostrzegasz jakiś problem u dziecka, postaraj się go jasno i jak najbardziej konkretnie zdefiniować.
9. Pamiętaj o wartości otoczenia społecznego i fizycznego w rozwoju dziecka. Monitoruj te środowiska i wykorzystuj ich zasoby do wspierania rozwoju dziecka. Przyglądaj się tym obszarom „oczami dziecka” – być może zwrócisz wtedy uwagę na nowe aspekty tych środowisk.
10. Pamiętaj o nadrzędnych celach edukacji i wychowania w klasach IV–VI (i pod tym kątem przeprowadzaj monitorowanie); należą do nich: przygotowanie do radzenia sobie przez ucznia w sytuacjach codziennych dzisiaj i później – w całym jego dorosłym życiu, w dalszej kolejności przygotowanie do przejścia do kolejnej instytucji – gimnazjum, a dopiero na końcu zrealizowanie programu szkolnego.

DO ROZWAŻENIA I ZAPAMIĘTANIA...

10 dobrych rad dla rodziców: Jak lepiej poznać swoje dziecko?

1. Nie: „Sam zrobię to lepiej”.

Tak: Wykorzystuj każdą codzienną sytuację do bycia z dzieckiem, robienia czegoś razem z nim: podczas codziennych, wspólnie wykonywanych czynności rozmawiaj z dzieckiem, słuchaj, w jaki sposób wypowiada się o tym, co mu się przydarzyło, co robiło albo co mu sprawiło radość bądź przykrość.

2. Nie: „Wyjdźcie z kuchni”.

Tak: Staraj się, by przynajmniej jeden posiłek cała rodzina przygotowała i jadła razem.

3. Nie: „Zostaw to, nie dasz rady, sama to zrobię”.

Tak: Włączaj dziecko w codzienne obowiązki, wykonujcie je razem, gdy tylko jest to możliwe.

4. Nie: „Nie bierz się za to, bo bardziej zaszkodziś, niż pomożesz”.

Tak: Zachęcaj do podejmowania działań na rzecz innych ludzi – rodzeństwa, krewnych, dziadków, sąsiadów.

5. Nie: „Co było w szkole?”.

Tak: Jak najczęściej rozmawiaj z dzieckiem, a nie przepytuj.

6. Nie: „Musimy poważnie porozmawiać”.

Tak: Rozmawiaj przy każdej nadarzającej się okazji, a nie tylko wtedy, gdy myślisz, że „coś się stało”.

7. Nie: „Jesteś na to za mały”.

Tak: Konsultuj się z dzieckiem w sprawach rodziny, w swoich sprawach zawodowych, gdy musisz rozwiązać jakiś trudny problem.

8. Nie: „A co ty możesz o tym wiedzieć”.

Tak: Pytaj o zdanie, o opinie, o rady w różnych sytuacjach. Dziecko może udzielić prostej i konkretnej odpowiedzi, ponieważ patrzy na daną sprawę z innej perspektywy niż dorośli.

9. Nie: „Daj mi odpocząć”.

Tak: Staraj się wolny czas, np. pod koniec tygodnia, spędzać z dzieckiem w różnych aktywnych formach.

10. Nie: „Nie przesiadujcie w domu”.

Tak: Zachęcaj dziecko do zapraszania kolegów do domu, nawiąż kontakt z rodzicami jego kolegów i staraj się z nimi spotykać nie tylko na zebraniach szkolnych.

data	Lekcja	data
Lekcja 2 Temat: Do zobaczenia wkrótce ... wracamy do szkoły Mikolajek - dupa na samym wycielniku powiesz miśki w pierwszej osobie, sprządać a mychaniach. piznik wygina jak kabana. nieszczęśliwym porównanie - wyraży błogosławione - wyraży a podany zmi. ceznia. ale brania brzozy. Fontofony: śmiechy, napa. nialy, super, doskonały. rembez, cudny, kapitały	Lekcja Temat: Bohaterami twoich lektur przedstawicie nie Jak stałeś się chłopem? Na lat ma Mikolajek? Jak wrócił do strony szkoły? Do to znaczy przedstawici się? - podaj swoje imię i nazwisko dał na osobne i pers. miejsce wrodzenia. zainteresowania Jak wrócił do strony szkoły	
Ćw. 6, 8, 12, 13 przeczytaj. 5, 6, 8	Welltracji	
Ćw. 4, 11	Ćw. 4. Dziś podyjtem Stasiu. Mam 9	
Ćw. 6 → Jakaś terminy powinien być i zapinay, mo. ny, ma kółkach i potem tajnych schokkaj	lut i mieszkam w Poznaniu na os. Orta	
Ćw. 8 → Aby długo korzystał z szary traba o nie obad np.: nie śpać nimi, nie kopać ich, nie okadać po nich i obać o ich wygląd.	Białego. Przechodzi do Mary 4c w okole nr 6 im. Mami Kozłowski na os. Orta Białego w Poznaniu. Interesują się matematyką i piłką nożną. ✓	

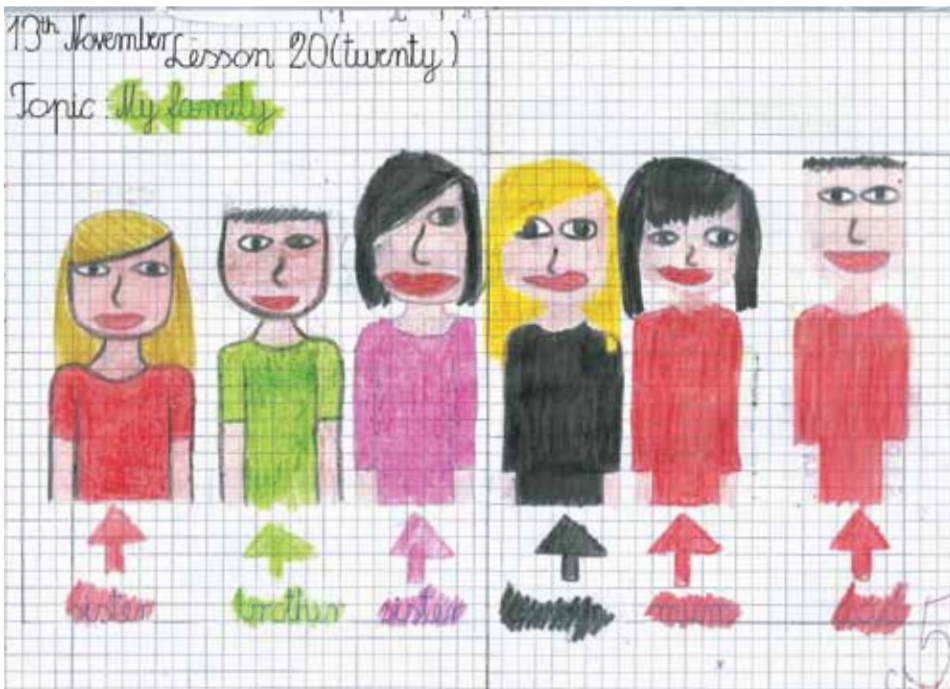
Staś Weltrowski, 9 lat, ZESZYT DO POLSKIEGO

W domu Wymyśl i zapisz trzy rymow. z "wymiarowy" na "i". gma - gma - yka - ch → ch ślad - ślad - sly - ac - ch → ch głucha - głucha - ch → ch tycha - tycha - ch → ch cielo - cielo - ch → ch kielich - kielich - ch → ch	
W domu Przygotuj się na sprawdzian z I semestru. W domu p. s. 94-95 czytaj Narysuj bałwana i opisz go	Opis bałwana To jest bałwan. Został stworzony z trzech śniegowych kulek. Ma rękę z patyków, a guziki, usta i oczy z czarnych węgielków. Jego charakterystyczną cechą jest marchewkowy nos. Na głowie ma czerwony kapelusz. Pracownik Bałwan bardzo mi się podoba, bo jest dla mnie prawdziwym symbolem zimy.

Nadia Kowalska, 10 lat, ZESZYT DO POLSKIEGO

Kacper Jęch, 6 lat

Nadia Kowalska, 10 lat, MY FAMILY

2 Rozdział

Jakość środowiska domowego dziecka

2.1. Wprowadzenie

Środkowy wiek szkolny, czyli lata między 8/9 a 11/12 rokiem życia, to etap rozwoju, w którym środowisko domowe wciąż jest najważniejszym miejscem rozwoju dziecka. Ważnym zadaniem opiekunów jest stworzenie takiego środowiska domowego, które będzie wspierać dziecko w kształtowaniu umiejętności związanych z zarządzaniem własnym czasem, przestrzenią wokół siebie i przyswajaniem strategii uczenia się, a z drugiej strony – które będzie stawiać przed dzieckiem nowe wyzwania związane z tymi umiejętnościami.

Środkowy wiek szkolny wydaje się wiekiem bardzo spokojnym pod względem zachodzących zmian rozwojowych, jest to czas, w którym dalej dokonują się zmiany rozpoczęte w klasach I–III szkoły podstawowej, w tym budowanie poczucia kompetencji, autoregulacja emocji, doskonalenie umiejętności szkolnych, wzmacnianie umiejętności społecznych, prowadzących do tworzenia bliskich więzi z rówieśnikami i budowania tożsamości grupowej. Aby dziecko rozwijało w sobie poczucie kompetencji, zaradność i odpowiedzialność, nie trzeba uruchamiać specjalnych oddziaływań – sprzyjają temu z pozoru „zwykłe” aktywności domowe, jak wypełnianie obowiązków, zachęcanie do opieki nad młodszym rodzeństwem bądź osobami starszymi w rodzinie czy podejmowanie decyzji wspólnie z dorosłymi domownikami.

Tabela 1
Zadania rozwojowe, cele opieki i wychowania dziecka w środkowym wieku szkolnym i proponowane narzędzia

Zadania rozwojowe	Cele opieki i wychowania w domu	Narzędzia
• budowanie poczucia kompetencji	• kształtowanie poczucia kompetencji, sprawstwa i odpowiedzialności• uznanie wzrastającej autonomii dziecka w myśleniu i działaniu	• Kwestionariusz dla rodziców: <i>Sposoby wychowywania dziecka</i>
• doskonalenie umiejętności szkolnych• nabycie umiejętności organizacji własnej pracy, w tym uczenia się (samoregulacja działania)	• kształtowanie umiejętności samodzielnego uczenia się• rozwijanie strategii uczenia się	• Kwestionariusz dla rodziców: <i>Domowa przestrzeń nauki</i>• Kwestionariusz dla rodziców: <i>Środowisko fizyczne w domu i wokół domu</i>
• budowanie tożsamości grupowej	• wspieranie w odnalezieniu przez dziecko miejsca w grupie rówieśniczej, w której czułoby się akceptowane• zapewnianie dziecku poczucia bezpieczeństwa w sytuacjach trudnych	• Kwestionariusz dla rodziców: <i>Środowisko społeczne dziecka</i>• Kwestionariusz dla rodziców: <i>Strategie korzystania przez dziecko z TIK</i>
• autoregulacja emocji	• budowanie pozytywnego wizerunku dziecka w oczach swoich i innych	• Kwestionariusz dla rodziców: <i>RAZEM</i>

2.2. Kwestionariusz dla rodziców: *Środowisko fizyczne w domu i wokół domu*

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 1

Fizyczne środowisko rozwoju to obszar przestrzeni domowej, okołodomowej, a także miejsc, do których dziecko uczęszcza samo lub z innymi osobami w bliższej i dalszej okolicy. Z punktu widzenia kształtującego się poczucia kompetencji ważnymi jego elementami są:

1. **różnorodność**, czyli miejsca, które wyzwalają różne aktywności
2. **dostępność**, a więc obecność tych miejsc w zasięgu pola działania dziecka
3. **bezpieczeństwo**, czyli takie miejsca, które pozwalają dziecku na indywidualne działania i nie są zagrażające.

Warto pamiętać, iż głównym pośrednikiem pomiędzy środowiskiem, pełnym ofert „zapraszają-

cych” do aktywności, a dzieckiem są nadal jego rodzice i opiekunowie. Przygotowana lista pytań służy do oceny zasobów fizycznego środowiska w domu, wokół domu, a także w zasięgu miejsca zamieszkania. Proponujemy spojrzeć na otoczenie fizyczne oczami dziecka, jak na miejsce, które może wspierać jego rozwój, dając mu możliwość stawania się człowiekiem kompetentnym w uczeniu się i we współpracy z rówieśnikami.

Warto pamiętać, że gorsze warunki finansowe czy mała powierzchnia mieszkania nie stanowią zasadniczej przeszkody. Nawet w bardzo małym i ciasnym mieszkaniu można znaleźć jakiejś miejsce do dyspozycji dziecka. Czasami wystarczy wprowadzić jedynie drobne zmiany, nowe rozwiązania, które zastąpią to, czego dziecku brakuje. Spokojnym miejscem do nauki nie musi być oddzielny pokój, a np. miejsce przy stole w kuchni, w czasie, gdy nie korzysta się z niej do przygotowywania posiłków. Warto przy tym zaangażować dziecko do współpracy i razem postarać się wymyślić rozwiązania, które zaradzą problemom.

- Jeśli w kwestionariuszu najczęściej pojawia się odpowiedź „Tak”, to należy podtrzymywać starania, aby w dalszym ciągu tak było. Jest to cel, do którego warto dążyć.

- Jeżeli jednak w odpowiedzi na któreś z pytań pojawiło się „Nie”, warto zastanowić się, czy nie wprowadzić zmian w otoczeniu domowym.

2.3. Kwestionariusz dla rodziców: *Środowisko społeczne dziecka*

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 2

Role społeczne dziecka wiążą się z obszarami jego aktywności – w domu rodzinnym, szkole, w której zdobywa wiedzę oraz w grupie rówieśników:

- efektywne pełnienie przez dziecko ról rodzinnych wiąże się z tym, jak komunikuje się ono z innymi członkami rodziny, jak zachowuje się

podczas sprzeczek, jak wypełnia swoje obowiązki domowe i w jaki sposób reaguje na kary ze strony rodziców

- w odniesieniu do szkoły jest to przestrzeganie obowiązków ucznia i zachowanie zgodne z kodeksem szkoły – w celu szerokiej obserwacji dziecka w roli ucznia warto konsultować się z nauczycielem
- dla roli rówieśnika, kolegi z klasy czy podwórka najbardziej charakterystyczna w środkowym wieku szkolnym jest zwiększająca się

przynależność do różnych grup oraz przestrzeganie zasad wypracowanych wspólnie z innymi; wraz z rozwijającą się decentracją, a więc umiejętnością przyjmowania cudzego punktu widzenia, dziecko uczy się współdziałania i pracy z innymi, akceptowania ich zdania i negocjowania kwestii spornych.

Odpowiedzi w kwestionariuszu dla każdej z ról społecznych należy interpretować osobno. Może się okazać, że dziecko, zgodnie z obserwacją rodzica, dobrze czuje się w roli członka rodziny i rówieśnika, ale niekoniecznie ucznia.

Odpowiedzi „Tak” lub „Raczej tak”

- Prawdopodobnie dziecko nie ma trudności w pełnieniu ról społecznych w najważniejszych obszarach, czyli w rodzinie, w szkole i wśród rówieśników.
- Warto pielęgnować zaangażowanie dziecka i jego umiejętności komunikacyjne oraz zachęcać je do wykazywania się w tych obszarach działalności.
- Poprzez wychodzenie z inicjatywą w domu, środowisku szkolnym czy grupie rówieśniczej dziecko wzmacnia swoje poczucie kompetencji i buduje wiedzę o swoich mocnych stronach.

Odpowiedź „Nie wiem”

- Należy dokonać dłuższych obserwacji lub porozmawiać z osobami, które z dzieckiem w takich sytuacjach przebywają.

- Warto spytać samo dziecko, czy np. chętnie spotyka się ze swoimi kolegami.

Każda odpowiedź „Nie” lub „Raczej nie”

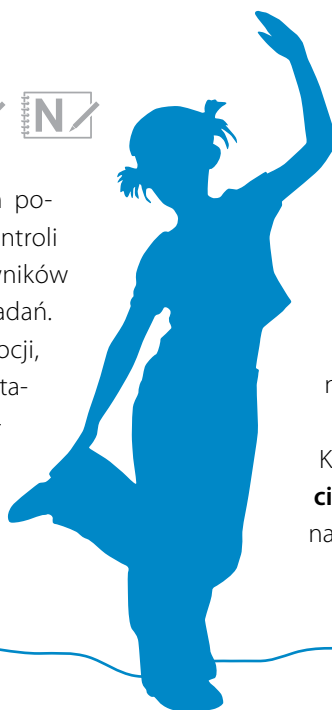
- Jest wskazówką do pracy z dzieckiem, ale najpierw konieczna jest dłuższa obserwacja.
- Sporadyczne sprzeczki między rówieśnikami są czymś naturalnym, należy jedynie zwrócić uwagę, jak dziecko rozwiązuje te konflikty i czy nie zagrażają jego bezpieczeństwu (np. nie kończą się bójką), czy konflikty nie przeważają nad czasem, w którym dziecko w zgodzie spotyka się i spędza czas z rówieśnikami bądź rodzestwem.
- Odpowiedź „Nie” jest wskazówką, w czym należy dziecko wspomóc – być może potrzebuje zachęty do zabawy z rodzeństwem czy kolegami, wyjaśnienia, na czym polega rola ucznia, z jakimi przywilejami, ale i obowiązkami się ona wiąże.

2.4. Kwestionariusz dla rodziców: Sposoby wychowywania dziecka

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 3

Dzieci w środkowym wieku szkolnym potrzebują coraz mniej wsparcia i kontroli ze strony rodziców i innych domowników podczas wykonywania różnych zadań. Kształtująca się samoregulacja emocji, organizacja własnych działań i wzrastająca samodzielność pozwalają rodzicowi na powolne wycofywanie się z pomocy i udzielanego dziecku wsparcia. Optymalny styl wycho-

wawczy rodzica to taki, który jest dostosowany do tego, czy dziecko posiada odpowiednie umiejętności do wykonania zadania oraz czy ma ochotę i potrafi je wykonać. Taka elastyczność nie tylko stanowi najlepszą pomoc dla dziecka, ale także ułatwia komunikację między nim a rodzicami.

Koncepcja **sytuacyjnego rodzicielstwa** pozwala dokonać oceny, na ile rodzic jest elastyczny w sto-

sowaniu różnych stylów wychowania. W zależności od sytuacji wymagany jest niski bądź wysoki poziom dyrektywności, czyli nakazywania wykonywania działań i kontrolowania ich, oraz wysoki bądź niski poziom wsparcia emocjonalnego dziecka. Co ważne, nie sposób wskazać jeden optymalny styl wychowawczy, jaki należy stosować zawsze. To, czy dany styl wspiera rozwój dziecka, zależy od dopasowania stylu do sytuacji – tego, w jakim wieku jest dziecko, jakie ma umiejętności, czy wykonuje dane działanie po raz pierwszy, czy

po raz kolejny, czy dobrze się czuje, ma siły i ochotę do wykonania działania, czy przeciwnie – jest zrezygnowane i wycofane albo źle się czuje w danym dniu.

Szczegółowa analiza zachowania rodzica pozwala ocenić, czy rodzic (we własnych oczach) posiada umiejętność rozpoznania poziomu dojrzałości swojego dziecka do wykonania zadania oraz umiejętność dopasowania do niego rodzaju swoich wymagań.

NISKA ELASTYCZNOŚĆ

Co to znaczy?

- Masz problem z dopasowywaniem swojego zachowania do okoliczności – do cech sytuacji, w jakiej dziecko podejmuje działania, do poziomu jego umiejętności i chęci wykonania zadania oraz emocjonalnego zaangażowania.
- Dziecko może poczuć się pozostawione samo sobie, szczególnie w sytuacjach, z którymi sobie nie radzi lub które wykonuje po raz pierwszy.
- Możesz nie rozumieć tego, na czym polegają problemy, na jakie natrafia dziecko w swoich działaniach.

Co robić?

- Spędzać więcej czasu z dzieckiem, aby umieć rozpoznać jego słabe i mocne strony, zainteresowania, to, jak szybko zaczyna się nudzić daną czynnością, a co go wciąga bez reszty.
- Wspierać, gdy popełnia błędy, wskazywać, jakie są sposoby wykonania zadania, gdy dziecko wykonuje czynność po raz pierwszy lub sobie nie radzi.
- Zadawać pytania o to, co stanowi problem, czego dziecku potrzeba do wykonania zadania czy polecenia.

PRZECIĘTNA ELASTYCZNOŚĆ

Co to znaczy?

- Można powiedzieć, że twoje zachowanie jest zwykle częściowo dopasowane do potrzeb dziecka.
- Czasami nie rozumiesz, że dziecko nie nabyło jeszcze wystarczających umiejętności i potrzebna jest mu twoja rada i odpowiedź, jak należy się zabrać do pracy, aby wykonać ją dobrze.
- Z drugiej strony może mu też brakować twojego wsparcia emocjonalnego, zachęcania do działania, oparcia – szczególnie przy porażce.

Co robić?

- Przyglądać się dziecku i dopytywać, co stanowi problem, a gdy zadanie przerasta dziecko, cierpliwie wytłumaczyć mu i samemu pokazać, jak należy je wykonać.
- Wycofywać się dopiero, gdy dziecko nabierze pewności w wykonywaniu nowej umiejętności.
- Pocięczać w niepowodzeniach, zachęcać do dalszych działań mimo błędów i porażek.
- Zachęcać dziecko do samodzielnego szukania pomocy.

WYSOKA ELASTYCZNOŚĆ

Co to znaczy?

- Dopasowujesz swoje zachowanie do umiejętności i chęci dziecka do wykonania zadania.
- Jeśli dziecko zarówno ma odpowiednie umiejętności, jak i czuje się pewnie, jedynie wyznaczasz je do wykonania zadania.
- Gdy dziecko potrafi coś zrobić, ale nie ma na to ochoty, wspierasz je, zachęcasz do działania, przekonujesz.
- Gdy nie potrafi wykonać zadania, ale jest do tego chętne, tłumaczysz mu, na czym zadanie polega, sprawdzając, czy sobie z nim radzi.
- Gdy wykonuje zadanie po raz pierwszy albo sobie z nim nie radzi, służysz pomocą i wsparciem, aby nie zniechęcało się porażkami.

Co robić?

- Dalej odpowiadać na potrzeby dziecka tak jak dotąd, ale nie być stale przy nim obecnym.
- Zachęcać je do samodzielnego działania, nawet gdy pojawią się przeszkody bądź jakieś trudności – niech najpierw samo szuka rozwiązania.
- Staraj się nie przeoczyć sytuacji, gdy dziecko staje przed zbyt trudnym dla siebie zadaniem i potrzebuje wsparcia.
- Jeśli widzisz, że dziecko ma problem z planowaniem działań, staraj się z nim porozmawiać i to działanie razem z nim zaplanować, zanim je podejmie.
- Doceniaj chęci dziecka, wysiłek, jaki wkłada w to, co robi, nawet gdy nie osiąga zaplanowanego celu, doświadczają niepowodzeń/porażek.

2.5. Kwestionariusz dla rodziców:

Domowa przestrzeń nauki

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 4

Domowa przestrzeń nauki to przede wszystkim warunki pracy, czyli miejsce, w którym dziecko uczy się, powtarza materiał z lekcji czy odrabia zadania

domowe: stół lub biurko, przy którym zwykle siada w celu przygotowania się do lekcji, krzesło, które zapewnia utrzymanie prawidłowej postawy, oświetlenie. Jest to także sposób, w jaki jest zorganizowana praca dziecka – wiąże się to z zapewnieniem dziecku spokoju i ciszy oraz kształtowaniem nawyku samodzielnego zarządzania swoim miejscem, w tym porządkowaniem biurka czy stołu i sprzątaniem.

Najczęściej pojawia się odpowiedź „Nie”

- Spróbuj ocenić, w czym może tkwić przyczyna słabej organizacji przestrzeni nauki dla dziecka w domu.
- Zwróć uwagę na to, że dziecko w środkowym wieku szkolnym coraz sprawniej zarządza przestrzenią wokół siebie, potrafi samo zorganizować sobie miejsce, czas i warunki pracy – warto to wykorzystać i wspólnie z dzieckiem podjąć się reorganizacji miejsca do nauki.
- Dziecko w tym wieku coraz lepiej panuje nad swoją uwagą, jest w stanie skupić się mimo niedogodności, takich jak hałas czy złe oświetlenie; jednak braki w otoczeniu fizycznym utrudniają mu (tak samo jak osobie dorosłej) uczenie się i sprawiają, że odrabia ono zadania domowe mniej efektywnie.
- Warto zwrócić uwagę, że zmiany w otoczeniu fizycznym zwykle nie wymagają żadnych nakładów finansowych, a je-

dynie sprytnego pomysłu, np. odpowiedniego ustawienia biurka względem okna lub dobrej organizacji życia rodziny, np. kiedy starsze dziecko odrabia zadania domowe, młodsze wie, że nie bawi się, jak zawsze, we wspólnym z bratem czy siostrą pokoju, tylko w innym miejscu w domu.

Najczęściej pojawia się odpowiedź „Trudno powiedzieć”

- Obserwuj w dalszym ciągu przestrzeń, w której dziecko się uczy.
- Przeanalizuj wyróżnione w kwestionariuszu kategorie: miejsce, w którym dziecko się uczy, warunki panujące w czasie nauki oraz dostępność niezbędnych przy uczeniu się przyborów.
- Zapytaj dziecko, czego brakuje mu podczas nauki, co mu przeszkadza, co je rozprasza bądź co utrudnia mu naukę.

Najczęściej pojawia się odpowiedź „Tak”

- Prawdopodobnie domowa przestrzeń nauki w pełni odpowiada potrzebom dziecka – mimo to w dalszym ciągu ją obserwuj, zwracaj szczególną uwagę na wzmacnianie w dziecku nawyków samodzielnego zarządzania tą przestrzenią, organizowania niezbędnych do uczenia się materiałów oraz porządkowania miejsca pracy.
- Dzięki temu dziecko przejdzie do gimnazjum wyposażone w liczne kompetencje, niezbędne do samodzielnego organizowania i przygotowania sobie miejsca do nauki, a jego poczucie sprawstwa wzrośnie, gdy będzie mogło coraz częściej samodzielnie zarządzać przestrzenią wokół siebie.

2.6. Kwestionariusz dla rodziców: Strategie korzystania przez dziecko z TIK

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 5

Kompetencje cyfrowe dzieci w środkowym wieku szkolnym wzrastają intensywnie. Posługują się one znacznie sprawniej komputerem i innymi urządzeniami elektronicznymi niż dzieci młodsze. Są też lepiej zorientowane wśród nowoczesnych gadżetów, tzw. „nowinek technicznych”. Warto te zainteresowania wzmacniać, często rozmawiać o gadżetach, prosić o wytłumaczenie, jak coś dzia-

ła czy o uruchomienie jakiegoś programu w komputerze. Dzięki temu dzieci rozwijają nie tylko **kompetencje cyfrowe**, ale też ważne kompetencje społeczne.

Proponowany kwestionariusz pomaga rozpoznać sposób, w jaki dziecko traktuje nowoczesne technologie. Służy także wyodrębnieniu ewentualnych czynników ryzyka związanych z TIK (technologiami informacyjno-komunikacyjnymi), co pozwala zapobiec nadmiernemu używaniu np. komputera i niewłaściwemu korzystaniu z niego.

Tabela 2
Czym są nowe technologie informacyjno-komunikacyjne, czyli TIK, dla dziecka?

TIK jako sposób na nudę	TIK jako czynnik zachowań ryzykownych	TIK jako przydatne narzędzie
Co to znaczy?		
• dziecko traktuje nowoczesne technologie jako sposób na zabicie czasu • nie angażuje się w alternatywne zajęcia, które wydają mu się mniej atrakcyjne • zagrożeniem może być izolacja od rówieśników i członków rodziny oraz ucieczka w świat wirtualny	• TIK może stać się dla dziecka zagrożeniem i czynnikiem ryzyka wystąpienia problemów – w zachowaniu oraz w stanie zdrowia • anonimowość oraz dostęp do różnych witryn internetowych sprawiają, że dziecko może stać się ofiarą przestępców internetowych • zagrożeniem jest nadużywanie komputera, które może doprowadzić do spadku koncentracji uwagi, bezsenności, a nawet pojawienia się zachowań agresywnych	• komputer oraz inne nowoczesne technologie są dla dziecka czymś pożytecznym • prawdopodobnie dostrzega w nich zarówno źródło wiedzy, jak i rozrywki • TIK wspiera rozwój dziecka, zarówno poznawczy, jak i społeczny

Co robić?

- kontroluj to, ile czasu dziecko spędza, korzystając z TIK i naucz je samokontroli – samodzielnego monitorowania tego, jak długo dziennie używa TIK oraz czym dokładnie się zajmuje
- wspólnie ustalcie priorytety, np. najpierw wykorzystanie TIK w celu rozwiązania problemu, odnalezienia informacji, wykonania pracy domowej (stworzenie prezentacji, poszukiwanie wiadomości na dany temat), a następnie rozrywka
- zadbaj o to, aby dziecko korzystało z TIK razem z inną osobą – dorosłym lub rówieśnikiem
- wyznacz konkretny czas, w którym dziecko może korzystać z TIK
- proponuj alternatywne formy spędzania czasu, w tym aktywność fizyczną, kontakty z rówieśnikami w rzeczywistym świecie, pomoc w domu
- wprowadź zasady korzystania z TIK i wymagaj od dziecka ich przestrzegania
- zwracaj dziecku uwagę na konsekwencje zachowań ryzykownych (np. podawania obcym osobom swojego adresu, przesyłania zdjęć)
- wspólnie z dzieckiem wyznaczaj godziny korzystania z TIK
- zachęcaj dziecko do alternatywnych zajęć w towarzystwie innych dorosłych lub rówieśników – np. gier planszowych, aktywności na świeżym powietrzu
- dbaj o to, aby korzystanie z TIK w dalszym ciągu pozytywnie przyczyniało się do rozwoju dziecka
- zapoznaj dziecko z platformami edukacyjnymi
- trenuj z dzieckiem selektywne i krytyczne wyszukiwanie informacji przez TIK, włączaj nowoczesne technologie w codzienne życie (np. tworzenie galerii internetowej po wycieczce do muzeum)
- wspieraj współpracę dzieci przez używanie TIK, np. poprzez udostępnianie forów internetowych, na których mogą dyskutować, dokonywać wyborów (np. poprzez ankietę: *Dokąd pójdziemy na następną wycieczkę w naszym mieście?*)

2.7. Kwestionariusz dla rodziców:

RAZEM

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 6

W słowie „RAZEM” ukrytych zostało kilka wskazówek, które z jednej strony pozwolą wyjść naprzeciw zróżnicowanym potrzebom dzieci, a z drugiej pozwolą rozwijać zasoby potrzebne im we współczesnym świecie:

Tabela 3 wskazuje dobre rozwojowe efekty działań rodziców w każdym z obszarów „R-A-Z-E-M”. Warto zwrócić uwagę na te z obszarów, przy których jest najmniej odpowiedzi. Może to wskazywać na ważne aktywności w środkowym wieku szkolnym, których brakuje lub które mogłyby się pojawiać częściej. Może to być podpowiedź,

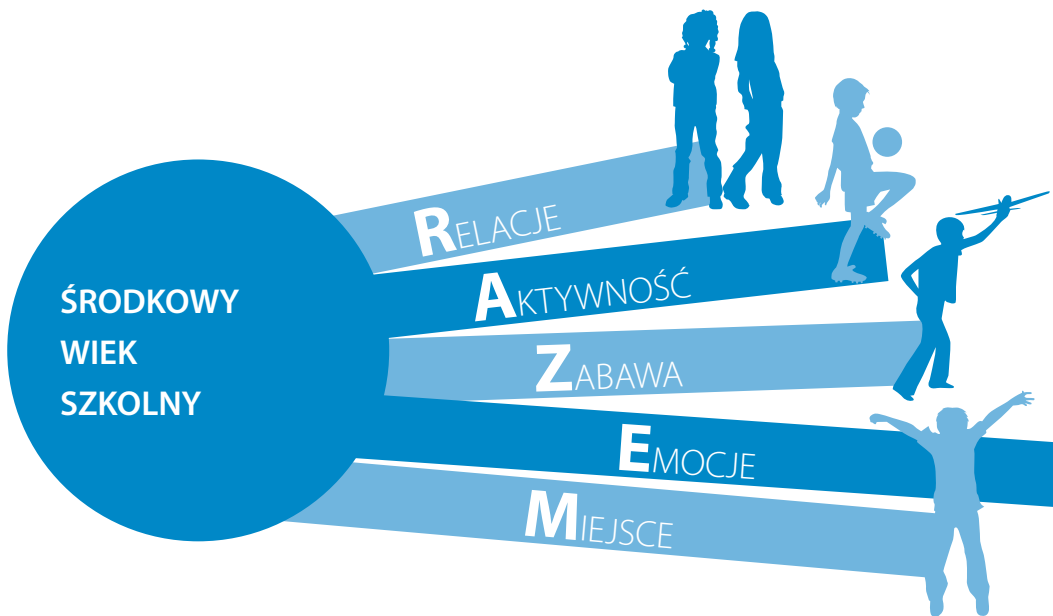
- R – jak relacje z innymi ludźmi
- A – jak aktywność
- Z – jak zabawa
- E – jak emocje i samoregulacja
- M – jak miejsce i czas.

Kwestionariusz zachęca do refleksji nad tym, jak rodzice mogą wspierać rozwój dziecka w różnych obszarach.

czego brakuje w organizacji czasu dziecka, na co rodzice powinni zwrócić szczególną uwagę i czemu poświęcić nieco więcej czasu. Jeśli kwestionariusz wypełniany jest wspólnie przez całą rodzinę, warto przy okazji porozmawiać o tym, czego w naszej rodzinie brakuje, a co jest jej mocną stroną.

Tabela 3**RAZEM – co powinno być efektem działań rodziców i opiekunów?**

Relacje	Przygotowanie dziecka do satysfakcjonującego funkcjonowania w kontaktach z innymi ludźmi • różne formy komunikacji werbalnej i niewerbalnej• współpraca z innymi dziećmi oraz dorosłymi, wspólne dążenie do celu• umiejętność rozwiązywania konfliktów• poszukiwanie pomocy dla siebie i udzielanie pomocy innym, dostrzeganie potrzeb innych osób• budowanie związków, przyjaźni
Aktywność	Przygotowanie do podejmowania różnych działań, rozwijanie samodzielności, wytrwałości i odwagi • podtrzymywanie i rozbudzanie ciekawości• gotowość i odwaga poszukiwania i eksperymentowania• gotowość do poszukiwania i zadawania pytań• rozwijanie samodzielności• nauka planowania i monitorowania własnych działań, a także krytycznego odnoszenia się do własnych działań
Zabawa	Przygotowanie do łączenia zabawy, nauki i pracy • podtrzymywanie naturalnej dziecięcej postawy twórczej• przekonanie, że nauka i praca mogą być przyjemne, choć podobnie jak zabawa wymagają wysiłku• samoregulacja w poruszaniu się między zabawą, nauką i pracą• gotowość do wyznaczania sobie celów i ich twórczego realizowania
Emocje	Rozwój gotowości do regulowania emocji, motywacji i zachowania (SAMOREGULACJA) • rozpoznawanie różnych emocji pozytywnych i negatywnych u siebie oraz innych osób• gotowość do dzielenia się swoimi odczuciami• przejście od regulacji zewnętrznej do samoregulacji• przekonanie, że świat emocji jest bezpieczny
Miejsce	Zwiększenie świadomości swoich korzeni, „bliskiego i dalekiego świata”, coraz lepsza orientacja w czasie i przestrzeni • znajomość historii, tradycji i zwyczajów, także kultury ludowej swojej małej ojczyzny• orientacja w przestrzeni, znajomość swojej miejscowości, gminy, zasad jej funkcjonowania• rozwój postawy obywatelskiej, zainteresowania społecznością lokalną, wrażliwości na innych ludzi i poczucia odpowiedzialności za swoje bliskie otoczenie• poczucie dumy z małej i dużej ojczyzny, z tradycji i ludzi w niej żyjących

Anna Kram, 9 lat

Olga Brączkowska, klasa IV

Dominika Krajewska, klasa IV

Basia Kozicińska, 9 lat, WESOŁE STWORKI

3 Rozdział

Przebieg i efekty rozwoju dziecka

3.1. Wprowadzenie

Dziecko w środkowym wieku szkolnym rozwija umiejętności szkolne, ale też poszerza wiedzę o sobie samym, umacnia poczucie kompetencji i sprawstwa, a wraz ze zwiększającą się samodzielnością poszerza znacznie pole swych dzia-

łań. Dlatego tak ważna jest stała, szeroko pojmowana obserwacja, dzięki której możliwa jest identyfikacja czynników wspierających wejście w okres dorastania lub takich, które mogą mieć udział w powstaniu trudności. Proponowane przez nas sposoby monitorowania rozwoju obejmują kwestionariusze dla nauczycieli i rodziców oraz jeden kwestionariusz przeznaczony do samodzielnego wypełnienia przez dziecko. Umożliwia on nie tylko uzupełnienie wiedzy nauczyciela czy rodziców o dziecku, ale też zachęca je do samoobserwacji i refleksji nad własnymi zachowaniami.

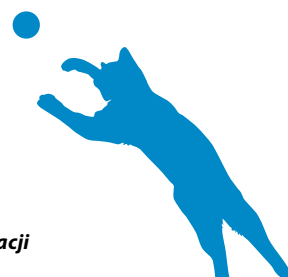

Tabela 4

Zadania rozwojowe środkowego wieku szkolnego i proponowane narzędzia ich obserwacji

Zadania rozwojowe	Narzędzia
• rozwój fizyczny	• Tabela obserwacji dla rodziców: <i>Rozwój fizyczny dziecka</i>
• autoregulacja emocji	• Kwestionariusz dla rodziców: <i>Regulacja emocji przez dziecko</i>• Kwestionariusz dla dziecka: <i>Formy ekspresji emocji</i>
• budowanie tożsamości grupowej	• Kwestionariusz dla rodziców: <i>Kompetencja komunikacyjna dziecka</i>
• rozwój myślenia formalnego	• Kwestionariusz dla rodziców: <i>Rozwój poznawczy dziecka</i>
• doskonalenie umiejętności szkolnych• nabycie kompetencji organizacji własnej pracy, w tym uczenia się (samoregulacja działania)	• Kwestionariusz dla rodziców: <i>Jak twórcze jest dziecko?</i>
• przejście do poziomu konwencjonalnego w rozwoju moralnym	• Scenariusz lekcji: <i>Rozwój moralny dziecka</i>
• budowanie poczucia kompetencji• budowanie adekwatnej samooceny	• Kwestionariusz dla rodziców i nauczycieli: <i>Poczucie kompetencji u dziecka</i>

3.2. Tabela obserwacji dla rodziców: Rozwój fizyczny dziecka

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 7

W środkowym wieku szkolnym organizm dziecka stopniowo przygotowuje się na poważne zmiany w funkcjonowaniu związane z okresem dorastania. Różnice w wyglądzie zewnętrznym między dziećmi w tym wieku mogą być bardzo duże – część dzieci zaczyna gwałtownie rosnąć i wyda-

wać się „większa” od kolegów i koleżanek z klasy, część wzrostem, wagą, wyglądem i proporcjami ciała długo przypomina dzieci młodsze. Kontrast ten jest naturalny i zmniejszy się dopiero po okresie dorastania. Jednakże wszelkie znaczące różnice (dziecko nie przybiera na wadze i nie rośnie tak jak rówieśnicy, lub przeciwnie – jest o wiele cięższe od reszty uczniów czy bardzo gwałtownie rośnie, w związku z czym boli je kręgosłup lub ma zawroty głowy) wymagają konsultacji ze specjalistą.

Tabela 4

Szkielet tabeli jako podstawy obserwacji somatycznych aspektów rozwoju w okresie dzieciństwa

Kategorie analizy i obszary wymagające szczególnej uwagi dorosłych	Wiek: 5/6–8/9 lat	Wiek: 8/9–11/12 lat	Wiek: 11/12–14/15 lat
	Wczesny wiek szkolny	Środkowy wiek szkolny	Wczesna faza dorastania
1. WAGA			
Uwaga			
2. WZROST			
Uwaga			
3. SEN			
Uwaga			
4. ODŻYWIANIE			
Uwaga			
5. RUCH			
Uwaga			
6. HIGIENA			
Uwaga			
7. BEZPIECZEŃSTWO			
Uwaga			
8. ZDROWIE/ODPORNOŚĆ			
Uwaga			

UWAGA!

Środkowy wiek szkolny to ostatni etap, w którym socjalizacja dziecka ma znaczący wpływ na jego nawyki żywieniowe. Warto wykorzystać ten czas na promowanie zdrowego stylu życia i włączanie dziecka w wiele różnych działań prozdrowotnych:

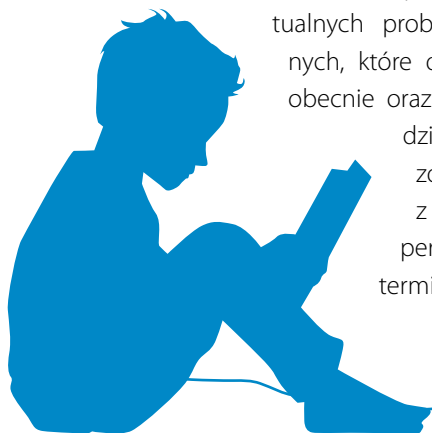
- wspólne planowanie prozdrowotnej diety, wspólne zakupy i przygotowywanie posiłków

- ruch w zróżnicowanych formach na świeżym powietrzu, najlepiej razem z innymi
- wypoczynek w zróżnicowanych, aktywnych formach
- powstrzymywanie się od zachowań szkodliwych, uczenie się różnych form spędzania wolnego czasu
- radzenie sobie ze stresem dnia codziennego
- odpowiednia higiena i pielęgnacja w czasie choroby.

W tabeli przedstawiono podstawowe aspekty rozwoju somatycznego dziecka w środkowym wieku szkolnym. Ma ona służyć obserwacji zmian w rozwoju fizycznym oraz monitorowaniu różnych aspektów stanu somatycznego, a nie określaniu stanu dziecka jako „norma” czy „brak normy”. W związku z tym, iż nie jest to narzędzie służące do diagnozy lekarskiej, wszystko, co niepokoi dorosłych w rozwoju fizycznym dziecka, powinno być jak najszybciej konsultowane z lekarzem.

W tabeli ujęto informacje odnoszące się zarówno do obecnego wieku dziecka, jak i do poprzedniego oraz następnego okresu rozwojowego. Dzięki temu rodzic lub nauczyciel może dokładniej monitorować zmiany zachodzące w rozwoju dziecka,

wnioskować o przyczynach ewentualnych problemów zdrowotnych, które dziecko przejawia obecnie oraz planować swoje działania na rzecz zdrowia dziecka z uwzględnieniem perspektywy długoterminowej.

3.3. Kwestionariusz dla rodziców:

Kompetencja komunikacyjna dziecka

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 8

Wraz ze wzrastającym w środkowym wieku szkolnym poczuciem kompetencji dziecko rozwija umiejętność swobodnego porozumiewania się z innymi i zdolność dostosowywania języka swej wypowiedzi do sytuacji i cech rozmówcy. Coraz lepiej radzi sobie z nadawaniem i odbieraniem różnych komunikatów, także tych, które związane są z krytyką jego zachowania. Umiejętności te określa się mianem **kompetencji komunikacyjnej**.

Zachęcamy do tego, by przed wypełnieniem kwestionariusza uważnie poobserwować dziecko przez kilka dni, przypomnieć sobie jego zachowania z ostatnich 2–3 tygodni. Warto też porozmawiać z nauczycielami dziecka i zwrócić uwagę, jak zachowuje się, gdy prezentuje swoje pomysły przy całej klasie bądź podczas pracy w grupie, jak rozmawia z nowo poznanym uczniem, a jak wtedy, gdy ma trudności z rozwiązaniem zadania i musi poprosić nauczyciela o pomoc.

Większość odpowiedzi „Rzadko” lub „Bardzo rzadko”

- Przewaga tych odpowiedzi może sygnalizować kłopoty dziecka w komunikowaniu się z innymi osobami – albo z dorosłymi, albo z rówieśnikami (także dziećmi młodszymi i starszymi), albo z jednymi i drugimi.
- Być może jest to spowodowane niewielką liczbą doświadczeń w kontaktach i rozmowach z różnymi ludźmi, np. dziecko rozmawia jedynie z rówieśnikami lub komunikuje się głównie przez Internet, natomiast „na żywo” wycofuje się z kontaktów społecznych, unika ich.
- Rozmawiając z dzieckiem, najlepiej unikać pytań zamkniętych (na które odpowiedź brzmi „tak” lub „nie”) i zadać je tak, aby dziecko mogło skonstruować dłuższą wypowiedź.
- Jak najczęściej rozmawiać z dzieckiem w zwykłych sytuacjach o codziennych, życiowych sprawach.

Większość odpowiedzi „Czasami”

- U dziecka kompetencja komunikacyjna może dopiero się rozwijać, dlatego warto zadbać o to, aby miało kontakt z osobami w różnym wieku.
- Warto tworzyć okazje, dzięki którym będzie rozwijać umiejętność dogadywania się z innymi, np. u lekarza, w sklepie, na poczcie.

Większość odpowiedzi „Bardzo często” lub „Często”

- Dziecko potrafi swobodnie komunikować się zarówno z rówieśnikami, jak i dorosłymi – ma świadomość, jakie wrażenie na innych wywiera to, co mówi.
- Warto zachęcać dziecko do podejmowania się takich aktywności jak dyskusje z dorosłymi w czasie rodzinnych spotkań.

3.4. Kwestionariusz dla rodziców: Regulacja emocji przez dziecko

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 9

W środkowym wieku szkolnym u dzieci dopiero tworzy się umiejętność tzw. konceptualizacji emocji, czyli zastanawiania się nad doświadczanymi emocjami i mówienia o nich. Druga ważna umiejętność formująca się w tym wieku – dystansowanie się poznawcze – oznacza świadomość mechanizmu powstawania emocji oraz wiedzę o tym, jak nad nimi panować. Dziecko dzięki niej zaczyna dokonywać refleksji nad stanem emocjonalnym swoim bądź innych osób. Poszukuje także aktywnie pomocy w trudnej dla siebie emocjonalnie sytuacji.

Nie wszystkie dzieci w środkowym wieku szkolnym rozwijają kompetencje emocjonalne w równie szybkim tempie. Uczniowie różnią się tym, jak reagują na trudne sytuacje i wydarzenia czy zadania, z jakimi się stykają:

- zazwyczaj wywołuje to u nich silne emocje (złość, strach, smutek, rozżalenie), jednak niektóre dzieci starają się nie dopuścić, aby emocje wzięły górę i szybko chcą coś zdziałać, aby poradzić sobie z trudną sytuacją – taka strategia jest nazywana **orientacją na zadanie**
- inne dzieci muszą najpierw wyrzucić z siebie wszystkie emocje, uspokoić się i dopiero potem zabrać się za rozwiązanie problemu, czasem potrzebują również dodatkowego wzmocnienia ze strony dorosłych, np. w formie małej niespodzianki czy prezentu – ta strategia jest nazywana **orientacją na emocje**.

Orientacja na zadanie, choć jest to optymalny sposób radzenia sobie z trudnymi emocjami, może przerastać możliwości dziecka w klasach IV–VI. Kształtujące się konceptualizacja emocji i dystansowanie poznawcze pomogą stopniowo ułatwić mu korzystanie z tej orientacji. Obydwa wyróżnione sposoby działania dziecka – orientacja na zadanie i orientacja na emocje – mogą być dobrymi sposobami regulacji emocji i radzenia sobie w trudnych sytuacjach, jeżeli tylko

ostatecznie prowadzą dziecko do rozwiązania zadania.

Proponowany przez nas kwestionariusz przeznaczony jest do obserwacji dziecka podczas różnych sytuacji, które mogą przekraczać jego dotychczasowe doświadczenia i zasoby. Warto obserwować dziecko uważnie przez kilka dni,

przypomnieć sobie jego zachowania, kiedy stykało się z nieprzyjemną lub trudną sytuacją. W razie potrzeby należy porozmawiać z innymi osobami znającymi dziecko, zwracając szczególną uwagę na to, jakie są jego pierwsze reakcje w trudnej dla niego sytuacji, jak zachowuje się w czasie trwania trudnej sytuacji, jak reaguje na trudne zadania.

Więcej znaków „X” przy orientacji na zadanie

- Dziecko potrafi tak regulować swoje emocje i zorganizować zachowanie, aby od razu po dostrzeżeniu problemu podjąć się jego rozwiązania.
- Potrafi działać niezwłocznie, gdy tego wymaga sytuacja, ale też gdy pojawia się jakiś kłopot, rozważa różne możliwości wyjścia z trudnej sytuacji.
- Potrafi się skupić na tym, co robi, nawet gdy działa w nieprzychylnych okolicznościach (mało czasu, mało miejsca, brak jakiegoś przedmiotu).

Więcej znaków „X” przy orientacji na emocje

- Dziecko, znajdując się w trudnej sytuacji, zazwyczaj musi się najpierw uspokoić, aby w dalszej kolejności podjąć się rozwiązania problemu.
- Bywają takie sytuacje, w których nawet dorosłemu trudno jest natychmiast po dostrzeżeniu problemu podjąć się jego rozwiązania.
- Warto trenować z dzieckiem różne sposoby uspokajania się i wzmacniać jego starania poradzania sobie z trudnością poprzez sprawianie mu drobnych przyjemności.

3.5. Kwestionariusz dla dziecka: Formy ekspresji emocji

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 10

Dzieci w środkowym wieku szkolnym coraz lepiej potrafią kontrolować swoje emocje i powstrzymać się od wybuchu złości, kiedy są czymś zdenerwowane lub od głośnego śmiechu, kiedy je coś rozbawi podczas poważnej uroczystości. Jednak, z drugiej strony, mogą starać się tak panować nad własnymi stanami emocjonalnymi, że staną się one niezauważalne dla innych i nie zasygnalizują innym osobom (dorosłym i rówieśnikom) ich potrzeb. Bardzo ważne jest więc kształtowanie umiejętności kontrolowanego, a nie tłumionego przeżywania, okazywania emocji i radzenia sobie z nimi, dzięki której dziecko skutecznie osiąga swoje cele w relacjach społecznych i radzi sobie z trudnościami. Umiejętność ta to **kompetencja emocjonalna** – kształtuje się ona w toku socja-

Jeśli z łatwością udało się dziecku odpowiedzieć na pytania

- Oznacza to, że potrafi rozpoznać swoje emocje, a także przewidzieć ich konsekwencje i wrażenie, jakie mogą wywrzeć na innych osobach.
- Dziecko musi pamiętać, że wszystkie emocje są potrzebne – zarówno pozytywne i miłe, jak i te mniej przyjemne.
- Ważne jest to, w jaki sposób je okazujemy i jakie zachowania temu towarzyszą.

Jeśli u dziecka wystąpiły trudności z odpowiadaniem na pytania

- Być może rzadko zastanawia się nad tym, co czuje i jak jest to odbierane przez innych.
- Warto wtedy razem z nim przyjrzeć się różnym bohaterom lektur czy filmów – czy dziecko czuje się czasami podobnie do nich? Czy okazuje emocje tak samo jak oni, czy w jakiś inny sposób?
- Dziecko musi zrozumieć, że wszyscy różnimy się wrażliwością i niekiedy bardzo łatwo można kogoś urazić niechcący – dlatego bardzo ważne jest, aby okazywać innym wprost to, co się czuje, ale robić to w sposób, który ich nie urazi.

lizacji dziecka pod wpływem oddziaływań osób dorosłych i rówieśników, ale też jako efekt własnych prób adekwatnego do sytuacji okazywania emocji.

3.6. Kwestionariusz dla rodziców: *Jak twórcze jest dziecko?*

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 11

Dzieci przejawiają naturalną postawę twórczą. Czerpią przyjemność i satysfakcję z tworzenia nowych rzeczy. Są ciekawskie, zadają wiele pytań i chcą rozwiązywać problemy samodzielnie, po swojemu. W psychologii poznawczej wyróżnia się dwa style myślenia odnoszące się do myślenia produktywnego, czyli związanego z wytwarzaniem nowych informacji – myślenie konwergencyjne oraz dywergencyjne:

- **myślenie konwergencyjne:** towarzyszy zadaniom „typowym”, czyli z określonym poprawnym rozwiązaniem (np. $5 \times 5 = ?$); dzięki temu dzieci poprawnie dokonują klasyfikacji, szeregowania, sprawnie posługują się zbiorami, radzą sobie w codziennych typowych sytuacjach wymagających liczenia
- **myślenie dywergencyjne:** towarzyszy zadaniom „nietypowym”, czyli z wieloma możliwymi rozwiązaniami, gdzie wybór odpowiedniego zależy od przyjętego punktu widzenia (np. Co by było, gdyby Mieszko I nie poślubił Dobrawy?; Co by było, gdyby książę Witold

spóźnił się na bitwę pod Grunwaldem?); dzięki temu myśleniu dzieci przyjmują postawę badawczą w rozwiązywaniu zadań, testując wiele możliwych hipotez.

Ponieważ każdy sposób myślenia służy innym celom, dobrze jest wspomagać ich rozwój u dziecka, nie wyróżniając w sposób szczególny żadnego z nich.

Aby uzyskać wartościowe informacje o tym, jak twórcze jest dziecko, najpierw trzeba je obserwować uważnie przez kilka dni, zwłaszcza w zadaniach, które sprzyjają wykorzystaniu myślenia dywergencyjnego. Warto też postawić przed dzieckiem problem, który można rozwiązać na różne sposoby, i zachęcać je do wymyślania wielu odpowiedzi. Dopiero potem należy przeczytać przygotowane przez nas w kwestionariuszu przykładowe opisy zachowania i starać się je odnieść do jak największej liczby sytuacji z życia dziecka. Przywołując z pamięci różne sytuacje, trzeba zastanowić się, czy jakieś czynniki niezależne od dziecka mogły wpłynąć na ograniczenie jego twórczości (np. krótki czas na realizację zadania, choroba, przeżywane poczucie krzywdy czy wielkiej radości).

W bezpiecznej emocjonalnie sytuacji dziecko częściej posługuje się myśleniem twórczym – efektywnym myśleniem dywergencyjnym. Twórczość zdecydowanie jest cechą, którą warto pielęgnować. Jednocześnie trzeba koniecznie zwrócić uwagę na to, czy dziecko radzi sobie także z myśleniem konwergencyjnym i czy „nadmiar” twórczości w myśle-

Więcej odpowiedzi typu „Często” i „Bardzo często”

- Dominuje myślenie dywergencyjne, polegające na poszukiwaniu wielu rozwiązań i tworzeniu nowych pomysłów.

Więcej odpowiedzi typu „Bardzo rzadko” i „Rzadko”

- Dominuje myślenie konwergencyjne, dążące do szybkiego i typowego rozwiązania zadania.

niu nie doprowadzi do tego, że nie zdąży wykonać zadania na czas bądź trudno mu się będzie skupić na jednym rozwiązaniu. Dziecko, które rzadziej wykazuje się twórczym zachowaniem, wymaga wsparcia ze strony dorosłego. Pomocą mogą okazać się wspólne z innymi dziećmi i dorosłymi zabawy i gry czy ćwiczenia typu: „Co by było, gdyby...”.

3.7. Kwestionariusz dla rodziców: *Rozwój poznawczy dziecka*

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 12

Choć powszechnie środkowy wiek szkolny jest nazywany „czasem stabilizacji rozwoju”, dziecko w dalszym ciągu nabywa nową wiedzę oraz trenuje posługiwanie się nią w różnych sytuacjach. To także czas, w którym dziecko samodzielnie poszukuje informacji oraz opanowuje nowe strategie zapamiętywania. Rozwija się metapamięć, co oznacza, że dziecko „pamięta, o czym ma pamiętać”. W klasie IV pojawiają się nowe przedmioty, jak np. przyroda i historia, a nauka każdego z nich wygląda inaczej – dziecko testuje i przyswaja różne techniki zapamiętywania informacji. To również czas większej liczby zadań domowych, przez co dziecko musi sprawnie gospodarować swoim czasem i organizować go tak, aby zdążyć odrobić lekcje na różne przedmioty.

Przygotowane pytania adresowane są do rodziców i codziennych opiekunów dziecka. Warto odpowiadać sobie na nie co 2–3 miesiące, zachowując poprzednie odpowiedzi (zannotowane w zeszytcie). W ten sposób rodzice będą w stanie zaobserwować zmiany i tempo przebiegu rozwoju poznawczego dziecka. Przed przeczytaniem pytań warto zastanowić się, jak zmieniało się dziecko w ostatnich miesiącach. Pomocą może służyć przypomnienie sobie zachowania dziecka z poprzedniego roku szkolnego czy poprzedniego

półrocza. Jakie pojawiły się zmiany w jego umiejętnościach poznawczych? Warto też poprosić dziecko o zastanowienie się nad tymi samymi pytaniami i potem porównać odpowiedzi. Dla dziecka ciekawe może być to, jak widzą je jego rodzice, a dla rodziców to, jak widzi siebie samo dziecko – realistycznie, czy też może przecenia siebie lub niedocenia w jakimś obszarze, zauważa zmiany, jakie w nim zachodzą, czy też ich nie widzi?

Nawet kilka miesięcy w rozwoju 8–12 letniego dziecka to czas, w którym mogą zająć zmiany w jego funkcjonowaniu poznawczym – znaczące i zauważalne dla otoczenia, szczególnie dla rodziców, którzy przebywają z dzieckiem na co dzień. Jednak szczególnie duże różnice obserwuje się, gdy porównać umiejętności dziecka z wczesnego (klasy I–III) i środkowego (klasy IV–VI) wieku szkolnego lub choćby różnice pomiędzy pierwszym a drugim półroczem w szkole w danej klasie.

Rozwój poznawczy zachodzi stopniowo. Jest zależny nie tylko od „zegara biologicznego” – a więc od wieku dziecka, ale także od „zegara społecznego”, czyli od doświadczeń dziecka, stawianych mu wymagań i oczekiwań ze strony rodziców i nauczycieli. W bardzo dużym stopniu zależy także od tego, jakie oferty działania tworzy najbliższe otoczenie – dom i szkoła. Jeśli tych ofert jest mało, są mało zróżnicowane, rodzice nie zmieniają swoich oczekiwań wraz z rozwojem dziecka albo w niewielkim stopniu interesują się tym, co ono robi, to trudno spodziewać się widocznych pozytywnych zmian w jego rozwoju poznawczym.

Dziecku w tym wieku, czyli już prawie nastolatkowi, warto stawiać nowe wyzwania, stawiać przed nowymi zadaniami i obowiązkami oraz stopniowo zwiększać swoje oczekiwania – np. aby dziecko samo zorganizowało sobie miejsce, czas i potrzebne pomoce czy materiały do wykonania zadań do-

mowych, a potem jedynie – jeśli tego potrzebuje – poprosiło kogoś o sprawdzenie, by upewnić się, że wszystko jest dobrze wykonane. Warto, by rodzice byli w stałym kontakcie z nauczycielami, szczególnie gdy dziecko ma chwilowe lub dłużej trwające trudności w uczeniu się. I rodzice, i nauczyciele obserwują dziecko w innych sytuacjach, w innych momentach dnia – mają więc inny jego obraz. Warto czasami te obrazy porównać, także z tym, jaki ma dziecko o sobie samym.

3.8. Scenariusz lekcji: *Rozwój moralny dziecka*

Spośród trzech etapów rozwoju moralnego na środkowy wiek szkolny przypada rozwój moralności na **poziomie konwencjonalnym**. Jak sama nazwa wskazuje, etap ten charakteryzuje się uznawaniem czynów za dobre lub złe zgodnie z konwencją (umową społeczną) obowiązującą w danej grupie społecznej. Podobnie jak we wcześniejszym okresie, dziecko jest przekonane, że zasady

moralne mają pochodzenie zewnętrzne. Źródłem motywacji do ich przestrzegania są bowiem dla niego inne osoby – rówieśnicy, rodzice, nauczyciele. Dziecko jest już jednak w stanie zaobserwować i w pełni zrozumieć, jakie zachowania są akceptowane społecznie. Potrafi także rozpoznać tzw. **dylematy moralne**, czyli sytuacje, w których człowiek musi dokonać wyboru, wiedząc, że żaden jednoznaczny wybór nie będzie do końca dobry i w pełni zgodny z przekonaniami osoby, która go dokonuje.

Aby dowiedzieć się, jak dzieci w środkowym wieku szkolnym rozumieją dylematy moralne i jak sobie z nimi radzą, warto z nimi o tym porozmawiać w grupie. Mogą wtedy swoje opinie porównać z opiniami rówieśników i poznać różne punkty widzenia na ten sam trudny problem. Rozwiązywanie dylematów moralnych to temat na przeprowadzenie bardzo ciekawej lekcji wychowawczej, angażującej emocjonalnie nie tylko uczniów, ale także nauczyciela.

DYLEMATY MORALNE – LEKCJA WYCHOWAWCZA

Przykład historii:

Marysia chodzi do V klasy i bardzo lubi lekcje przyrody. Ma miłą nauczycielkę, która jednak dużo wymaga i bywa surowa – szczególnie kiedy któryś z uczniów nie przygotuje się do odpowiedzi lub kartkówki. Marysia ma koleżankę Jagodę, która nie przepada za tymi lekcjami i bardzo często je opuszcza. Za każdym razem Jagoda przynosi usprawiedliwienie od rodziców, że źle się czuła i musiała zostać w domu. Kiedy pewnego dnia Marysia musiała opuścić lekcję przyrody, ponieważ szła z mamą do lekarza, spotkała Jagodę siedzącą na placu zabaw.

Organizacja pracy uczniów:

- Albo dzielimy klasę na dowolną liczbę zespołów i każdy zespół dostaje wszystkie pytania – powinny być wtedy zapisane na tablicy.
- Albo dzielimy klasę na 8 małych zespołów i wtedy po dwa zespoły otrzymują na kartce to samo pytanie.

- Albo dzielimy klasę na cztery większe zespoły i każdy zespół otrzymuje na kartce jedno – każdy inne – pytanie.

Pytania dla uczniów:

1. Czy Marysia powinna zgłosić nauczycielce, że Jagoda wagaruje? Tak/nie, dlaczego?
2. Marysia bardzo lubi Jagodę. Co ma zrobić?
3. Marysia wie, że wychowawczynie na pewno obniży Jagodzie ocenę z zachowania za wagarowanie i oszustwo, a także zabroni jej udziału w wycieczkach i imprezach klasowych. Co ma zrobić?
4. Marysia wie, że Jagoda ma bardzo surowych rodziców, którzy powiadomią przez nauczycielkę, na pewno ukarzą Jagodę – np. poprzez zakaz spotykania się z koleżankami po szkole. Co ma zrobić Marysia?

Proponowana lekcja polega na tym, że dzieci rozważają różne sytuacje, oceniają, czy są one źródłem dylematu moralnego i wymyślają możliwe rozwiązania. Zadanie najlepiej przeprowadzić w losowo dobranych zespołach 4–5 osobowych, z których każdy losuje kartkę z opisem sytuacji do analizy. Z perspektywy nauczyciela celem tego ćwiczenia jest rozpoznanie postaw dzieci wobec porządku i reguł społecznych oraz umiejętności przyjmowania punktu widzenia innych osób. Z perspektywy dzieci realizacja opisanego zadania pozwala uświadomić sobie, co oznacza „dylemat moralny”, oraz że w życiu często nie udaje się rozwiązać problemów w sposób jednakowo dobry dla wszystkich zaangażowanych w nie stron.

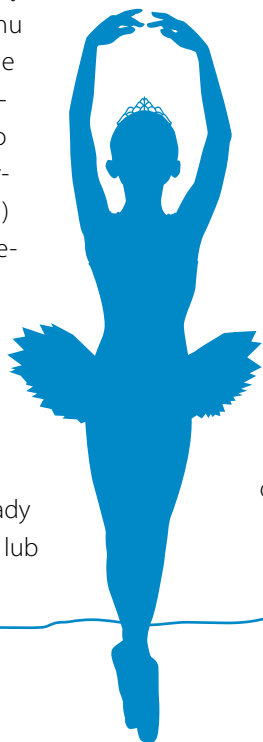
Dobrze, jeśli wstępem do lekcji jest historia, w której sytuacja bohatera pod jakimś względem przypomina sytuację dzieci. Łatwiej im będzie wtedy utożsamić się z nim i przyjąć jego perspektywę. Nauczyciel może taką historię opowiedzieć sam, skorzystać z lektury bądź odwołać się do znanego dzieciom filmu (serialu TV) lub obejrzanego wspólnie w szkole jego fragmentu. W dalszej części lekcji można zrezygnować z takiego ułatwienia i prezentować dzieciom sytuacje różnych osób (także dorosłych) lub poprosić je o własne pomysły dylematów moralnych.

Warto poprosić uczniów, aby w trakcie rozmowy w grupach zastanowili się nad przykładami innych podobnych problemów, z jakimi się spotykają. Mogą to być przykłady z życia codziennego, filmów, Internetu lub

książek. Koniecznie trzeba zwracać uwagę na to, by każde dziecko uzasadniało swój punkt widzenia. W podsumowaniu lekcji warto zebrać i uporządkować argumenty podawane przez dzieci i starać się dojść z nimi razem do odpowiedzi na podstawowe pytanie: Jak powinna zachować się Marysia?

Tak przeprowadzona lekcja wychowawcza, szczególnie gdy jest powtarzana (ale na inny temat) co jakiś czas, przynosi nauczycielowi wiele cennych informacji, tak o poszczególnych uczniach, jak i o klasie jako całości. Warto jednak, by nauczyciel zwracał uwagę na kilka ważnych kwestii:

- Czy wszyscy uczniowie spostrzegają analizowaną sytuację jako dylemat moralny?
- Czy są tacy, dla których sytuacja ta jest jednoznaczna i oczywista?
- Czy uczniowie potrafią uargumentować swój punkt widzenia?
- Do jakich standardów lub norm odnoszą się w swoich wypowiedziach – czy widzą normy społeczne jako pewną umowę między ludźmi, czy też raczej jako zasady narzucone z góry przez jakieś autorytety (np. dorosłych)?
- Czy potrafią słuchać ze zrozumieniem innych i odnosić się do ich uwag w swoich wypowiedziach?
- Jak głęboko potrafią analizować sytuację?
- Czy potrafią zrozumieć punkt widzenia innych osób?

3.9. Kwestionariusz dla rodziców i nauczycieli: *Poczucie kompetencji u dziecka*

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 13

W środkowym wieku szkolnym konsolidacji ulegają dotychczasowe osiągnięcia rozwojowe dziecka. Zdobyta dotąd wiedza i umiejętności nie tylko stanowią podstawę aktywności dziecka, ale i wyznaczają nowe obszary zainteresowań i nowe kierunki działania. To wszystko razem wpływa na kształtowanie i umacnianie się u dziecka poczucia kompetencji.

Więcej odpowiedzi „Raczej nie” i „Nie”

Co to znaczy?

- Prawdopodobnie dziecko ma niskie poczucie kompetencji, czyli nie jest pewne tego, co wie i umie, w sytuacjach zadaniowych wycofuje się, nie potrafi właściwie ocenić efektów swojej pracy, źle znosi krytykę, trudno mu włączyć się we wspólne działania z koleżankami i kolegami.

Co robić?

- Dorosły musi postępować różnie – w zależności od tego, w jakim obszarze (A, B, C) odpowiedzi „Raczej nie” i „Nie” jest więcej.
- Odpowiedzi „Raczej nie” i „Nie” w obszarze „A – Wykonywanie zadań”: dziecku potrzebna jest w miarę stała obecność dorosłego, jego uważność, zwracanie uwagi i podkreślanie nawet niewielkich sukcesów, jak najczęstsze wykorzystywanie dopiero co nabytych przez dziecko kompetencji w sytuacjach pozaklasowych i pozaszkolnych (przy wykonywaniu różnych obowiązków czy zadań w rodzinie, w otoczeniu szkoły).
- Odpowiedzi „Raczej nie” i „Nie” w obszarze „B – Ocena pracy”: dziecko potrzebuje wspierania szczególnie w sytuacjach niepowodzeń, ale także wtedy, gdy podejmuje nowe dla siebie zadanie i obawia się, czy mu podoba, gdy ma wiele wątpliwości.
- Odpowiedzi „Raczej nie” i „Nie” w obszarze „C – Współpraca”: dziecko potrzebuje licznych i różnych okazji do działań wspólnych z innymi dziećmi – w klasie, poza klasą, poza szkołą; potrzebne jest nie tylko zachęcanie (przez nauczycieli, rodziców) do włączania się w działania zespołowe i aranżowanie ich, ale przede wszystkim tworzenie takich sytuacji, w których wspólna praca jest konieczna ze względu na charakter zadania („Co dwie głowy, to nie jedna”), a wiedza i umiejętności dziecka rzeczywiście są przydatne.

- Warto zachęcać dziecko do zastanawiania się nad konsekwencjami uczenia się („Teraz już wiesz, jak to zrobić”), do porównywania efektów pracy indywidualnej i zespołowej, odwoływać się do jego motywacji wewnętrznej („Przecież lubisz to robić”, „Ostatnio, jak się postarałeś, to zrobiłeś to bardzo dobrze”).

Więcej odpowiedzi „Nie wiem”

Co to znaczy?

- Trudno jednoznacznie ocenić zachowanie dziecka, być może masz za mało informacji na temat poczucia kompetencji u dziecka w różnych sytuacjach i obszarach.

Co robić?

- Obserwować dziecko w różnych sytuacjach, także codziennych, nie tylko związanych z nauką, i jak najczęściej rozmawiać z nim „bez okazji”.
- Stawiać przed dzieckiem jak najbardziej zróżnicowane zadania i zachęcać je do ich wykonywania – daje to jemu samemu szansę zobaczenia się w różnych rolach w różnych sytuacjach i przekonania się, że jest w czymś naprawdę dobre.
- Szczególnie ważna jest obserwacja tego, jak dziecko reaguje na stawianie przed nim nowych i trudnych zadań, które mogą przekraczać – w jego mniemaniu – jego możliwości.
- Warto podkreślać przy różnych okazjach to, co dziecko wie, umie, co potrafi samo zrobić i wykorzystywać te jego umiejętności jak najczęściej.
- Praca w zespole, razem z innymi dziećmi, musi być tak zorganizowana, by każdy mógł przyczynić się do osiągnięcia celu i końcowego sukcesu.

Więcej odpowiedzi „Raczej tak” i „Tak”

Co to znaczy?

- Dziecko ma poczucie kompetencji, czyli przekonanie, że ma określoną wiedzę i umiejętności w jakiejś dziedzinie, niekoniecznie związanej z tym, czego nauczyło się w szkole (na różnych lekcjach).
- Potrafi przyjąć słowa krytyki, sugestie i wskazówki ze strony dorosłych w przypadku niepowodzeń, skutecznie współpracować z rówieśnikami.
- Ma też przekonanie, że potrafi poradzić sobie z wyzwaniami związanymi z nowymi sytuacjami.

Co robić?

- Przed dzieckiem trzeba stawiać coraz trudniejsze, bardziej złożone, ale co bardzo ważne – różnorodne zadania (o zmiennym poziomie trudności, do realizacji indywidualnej lub zespołowej).
- Dorosli muszą być gotowi do tego, aby pomóc dziecku w ich wykonaniu, gdy zadanie okaże się bardzo trudne dla niego, a dziecko musi być pewne, że taką pomoc uzyska.
- Ważne jest, by to dziecko samo szukało pomocy dorosłych w określonych sytuacjach.

Magdalena Kram, 12 lat

Agata Starzec, 9 lat, DOMEK

Staś Weltrowski, 10 lat, DOM

4 Rozdział

Jakość środowiska instytucjonalnego dziecka

4.1. Wprowadzenie

Wejście w środkowy wiek szkolny wiąże się z nowymi wyzwaniem, jakie szkoła stawia przed dzieckiem. Uczeń spędza w szkole więcej czasu (ma więcej lekcji codziennie), poznaje nowych nauczycieli, rozpoczyna naukę wielu nowych dla siebie przedmiotów, przemieszcza się w szkole między salami. To czas regularnych przerw między lekcjami, podczas których spotyka się z rówieśnikami, bawi się lub rozmawia. Środowisko szkoły i klasy, zarówno społeczne, jak i fizyczne – jeśli jest bezpieczne i dobrze zorganizowane – tworzy warunki do realizacji zadań rozwojowych,

umożliwia realizację celów opiekuńczych i wychowawczych, ale przede wszystkim celów w zakresie kształcenia. Najważniejsze z nich na tym etapie rozwoju to: kształtowanie umiejętności samodzielnego uczenia się i rozwijanie strategii uczenia się, a także wzmacnianie poczucia kompetencji, przekładającego się między innymi na zaangażowanie w naukę.

4.2. Kwestionariusz dla nauczycieli: Środowisko fizyczne w szkole

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 14

Środowisko fizyczne w szkole to obszar pełen ofert działania, dających różne możliwości włączenia się uczniów w zarządzanie nim. Dziecko (prawie nastolatek) w szkole nie tylko przyswaja wiedzę i jest oceniane, ale także spędza czas z rówieśnikami. Poprzez różne aktywności, związane z przekształcaniem przestrzeni i zarządzaniem nią, wzmacnia swoje (kruche jeszcze w tym wieku) poczucie

Tabela 6

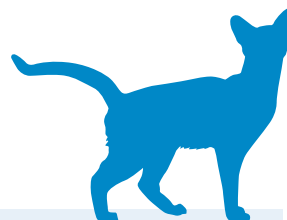
Cele opieki, wychowania i kształcenia w środkowym wieku szkolnym: proponowane narzędzia

Cele opieki i wychowania	Cele edukacji	Narzędzia
wspieranie w odnalezieniu przez dziecko miejsca w grupie rówieśniczej, w której czułoby się akceptowane	kształtowanie poczucia kompetencji, sprawstwa i odpowiedzialności	Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Klimat w klasie</i>
uznanie wzrastającej autonomii dziecka w myśleniu i działaniu		Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>System organizacji szkoły</i>
budowanie pozytywnego wizerunku dziecka w oczach swoich i innych	kształtowanie umiejętności samodzielnego uczenia się i rozwijanie strategii uczenia się	Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>RAZEM</i>

sprawstwa i uczy się odpowiedzialności oraz przewidywania konsekwencji swych działań. Otoczenie fizyczne może je wspierać w tych działaniach i zachęcać do jak najczęstszego wychodzenia z inicjatywą zarządzania przestrzenią lub utrudniać je, jeśli np. nie jest przystosowane do wieku dziecka i wynikających z niego potrzeb rozwojowych.

Proponujemy nauczycielom rozważenie kilku ważnych kwestii prezentowanych w kwestionariuszu

i ocenę budynku szkoły oraz sal lekcyjnych pod kątem dostępności ofert, jakie mogą wzmacniać poczucie kompetencji u dziecka – ucznia klas IV–VI. Aby odpowiedzieć na postawione w kwestionariuszu pytania, trzeba rozejrzeć się po, zdawałoby się, dobrze znanym otoczeniu fizycznym szkoły i zastanowić się, czy odpowiada ono potrzebom uczniów klas starszych (IV–VI).

Pytania do nauczyciela:

- Sprawdź, czy w szkole są miejsca, które uczniowie mogą dowolnie przekształcać i aranżować stosownie do swoich potrzeb i zamierzeń (korytarze, schody, klub, świetlica, sale na strychu bądź w zaadaptowanej piwnicy).
- Zastanów się, czy w klasie bądź na korytarzach zmieniana jest dekoracja, układ stołów, krzesełek.
- Zwróć uwagę, czy środowisko fizyczne sali lekcyjnej oraz szkoły:

1. umożliwia uczniom różne twórcze działania
2. pozwala na swobodne przemieszczanie się (szerokość rozstawionych stołów, czy krzesła i stoły są przymocowane – czy dają się łatwo przestawiać)
3. jest bezpieczne
4. jest dostosowane do zróżnicowanego wzrostu uczniów w tym samym wieku.

Przewaga odpowiedzi „Nie”

- Prawdopodobnie przestrzeń szkolna spełnia wymogi formalne, jednak może zostać jeszcze lepiej dostosowana do uczniów i wspierać ich rozwój.
- Optymalna przestrzeń fizyczna, w której dzieci mogą zarówno uczyć się, jak i spędzać czas razem z rówieśnikami, nie wymaga dużych nakładów finansowych – zazwyczaj są to drobne zmiany, które polegają na reorganizacji danego miejsca czy wydzielenia dodatkowej przestrzeni przez inne ustawienie mebli.
- Samo zachęcenie uczniów do włączenia się w przemianę środowiska fizycznego szkoły lub klasy wzbogaci ich umiejętności i poczucie odpowiedzialności za wspólne dobro.

Przewaga odpowiedzi „?”

- Prawdopodobnie wcześniej nie analizowano przestrzeni szkolnej i klasowej pod kątem wzmacniania u dzieci poczucia kompetencji i sprawstwa.
- Warto zastanowić się, samodzielnie lub z innymi nauczycielami, nad pytaniami w poszczególnych kategoriach

– można robić notatki i wymienić się nimi z innymi nauczycielami.

- Warto zebrać pomysły dzieci, mogą je podać anonimowo, pisząc na karteczkach i wrzucając do „kapelusza”, i zastanowić się, które miejsca w szkole można by przeorganizować, najlepiej wspólnie – przez nauczycieli, rodziców i uczniów.

Przewaga odpowiedzi „Tak”

- Przestrzeń fizyczna szkoły oraz klasy odpowiada potrzebom uczniów i jest bogata w różnorodne oferty, które rozwijają u dzieci umiejętności zarządzania miejscem wokół siebie.
- Przestrzeń szkolna/klasowa umożliwia dzieciom twórcze działania – indywidualne i wspólne, a także poszerzenie zainteresowań i wymianę informacji.
- Warto wykorzystać zasoby przestrzeni szkolnej i włączać uczniów w jak największą liczbę wspólnych działań.
- Warto eksperymentować z przestrzenią szkolną i w maksymalnym stopniu włączać w to uczniów – np. poprzez wspólne przygotowywanie i organizowanie, a potem porządkowanie i sprzątanie po imprezach szkolnych.

4.3. Kwestionariusz dla nauczycieli:

Klimat w klasie

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 15

Klimat panujący w klasie może wspierać lub osłabiać rozwijające się u uczniów poczucie kompetencji i sprawstwa w zależności od tego, jaką formę przyjmie. Jeśli jest to klimat wspierający autonomię – w klasie panuje otwartość, szczerłość i duży poziom zrozumienia między z uczniami. Ta-

kiej atmosferze przeciwstawia się narzucanie kontroli, czyli dyrektywny sposób prowadzenia zajęć, motywowanie uczniów do nauki głównie za pomocą nagród i kar, a nie wzbudzania ciekawości. Zazwyczaj klimat panujący w klasie przyjmuje postać pośrednią, wskazując na jednoczesną – rozsądną – kontrolę i wspieranie autonomii.

Przygotowana lista „pytań do namysłu” nad klimatem w klasie dotyczy kontaktu nauczyciela z uczniami, stosowanych metod pracy, reakcji na-

KLIMAT WSPIERAJĄCY AUTONOMIĘ

Co to znaczy?

- Kontakty między nauczycielem i uczniami charakteryzuje otwartość i szczerłość, uczniowie czują się bezpiecznie w klasie, co stanowi podstawę do rozwijania poczucia kompetencji i wiary we własne możliwości.
- Dzięki temu, że nauczyciel stara się przyjmować punkt widzenia uczniów – lepiej rozumie ich problemy, ale także łatwiej mu odpowiadać na ich potrzeby.
- Klimat taki pozwala podtrzymywać i rozwijać dziecięcą ciekawość świata oraz motywację do nauki, opierającą się na tej ciekawości.

Co robić?

- Staraj się w dalszym ciągu zapewniać uczniom wybór aktywności i włączaj ich w różne interesujące dla nich formy zajęć np. projekty, gry terenowe, multimedia, wywiady.
- Zastanów się, jak wykorzystać zainteresowania lub szczególne uzdolnienia uczniów, aby wzbogacać nimi lekcje.
- Zwróć uwagę, czy są w klasie dzieci, które sprawiają jakieś problemy lub mają trudności z nauką – staraj się podejść do nich indywidualnie i zrozumieć przyczyny ich trudności.
- Gdy zauważysz, że uczniowie nie dają sobie rady ze zbyt dużą autonomią lub gubią się w dostępnych opcjach, to udziel im większego wsparcia – wzmocnij wskazówki, które im dajesz, zamień pracę indywidualną na grupową i naucz ich negocjowania oraz dążenia do posiadania wspólnego zdania.

KLIMAT NARZUCAJĄCY KONTROLĘ

Co to znaczy?

- Najczęściej nauczyciel sam decyduje o formie i temacie zajęć, tempie realizowania materiału, sposobach rozwiązywania problemów.
- Motywacja uczniów do pracy opiera się na chęci zdobywania nagród lub uniknięcia kary – ten sposób działania oznacza, że uczniowie w klasie nie będą mogli zdobywać umiejętności samoregulacji – planowania własnej pracy, a w przypadku wystąpienia problemów mogą obawiać się reakcji nauczyciela i nawet ich nie zgłaszać.

Co robić?

- Postaraj się stopniowo wprowadzać jak najwięcej różnych form zajęć, w których uczniowie będą mogli dokonywać wyboru, wyrażać własne zdanie i organizować pracę według własnego pomysłu.
- Staraj się spojrzeć na dany temat oczami uczniów i pytać, co wydaje im się trudne lub sprawia im problemy.
- Nie obawiaj się realizować pewnych tematów dłużej, a innych krócej, gdy widzisz, że uczniowie tego potrzebują – staraj się, aby zajęcia odpowiadały na ich potrzeby i rozwijały ciekawość świata.
- Postaraj się też stopniowo zastępować kary, nagrody, nakazy i zakazy postawą otwartą na ucznia, jego potrzeby i trudności – staraj się zapewnić uczniowi wybór i doceniaj wkład pracy każdego dziecka, dzięki czemu motywacja do pracy będzie opierała się na wewnętrznym pragnieniu zdobywania wiedzy.

uczyciela na zachowania uczniów, sposobów rozwiązywania trudnych sytuacji w klasie. Podane kategorie odpowiedzi do wyboru dają tylko pewne ukierunkowanie i mają zachęcać do przypomnienia sobie jak największej liczby różnych sytuacji, jakie zdarzyły się w klasie.

Podane pytania pomogą zorientować się, czy klimat nauczania w klasie wspiera autonomię uczniów, czy raczej narzuca im kontrolę „z góry”. Więcej odpowiedzi w kierunku „Tak” oznacza, że klimat w klasie pomaga rozwijać w uczniach autonomię i pozwala im na realizowanie własnych pomysłów. Większość odpowiedzi w kierunku „Nie” sugeruje, że w klasie kontrola narzucona jest uczniom z góry i nie mają oni zbyt wielu możliwości, aby szczerze wyrazić swoje zdanie.

4.4. Kwestionariusz dla nauczycieli: System organizacji szkoły

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 16

Placówki edukacyjne różnią się pod względem charakteru organizacji całego systemu ich funkcjonowania. Może to być:

- **system zamknięty** – oparty na wyrażnie zdefiniowanych celach i programach działania, w którym wszelkiego rodzaju odstępstwa od ustalonych reguł uważane są za ryzykowne
- **system otwarty** – zezwalający na zmienność i różnorodność, który traktuje indywidualne cechy osób jako swój ważny zasób.

W kwestionariuszu zebrano cechy różnicujące system otwarty i zamknięty, możliwe do zaobserwowania w szkole. Warto go potraktować jako zbiór praktycznych wskazówek, pozwalających z jednej strony dokonać diagnozy systemu szkolnego, a z drugiej stanowiących podstawę do wprowadzania zmian w kierunku większej otwartości placówki. Kwestionariusz jest skierowany do rodziców, nauczycieli, dyrektorów i ewaluatorów zewnętrznych.

4.5. Kwestionariusz dla nauczycieli: RAZEM

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 17

Słowo „RAZEM” ukrywa w sobie ważne obszary pracy z uczniami w klasach IV–VI, które pozwolą nauczycielowi lepiej opowiadać na ich potrzeby oraz dobrze przygotować ich do samodzielnego radzenia sobie we współczesnym świecie. Każdy z tych obszarów pozwala uczniom rozwijać zasoby i radzić sobie z własnymi ograniczeniami, co w dalszej perspektywie zaowocuje wysokim poziomem gotowości do wejścia w nową instytucję – gimnazjum.

Proponowany kwestionariusz może być wypełniany przez nauczyciela indywidualnie lub zostać użyty podczas lekcji jako podstawa pracy grupowej z dziećmi.

Jeśli w danym obszarze jest niewiele zaznaczonych opisów, czyli gdy uczniom brakuje kompetencji z jakiejś grupy:

Cechy systemu językowego

- niski stopień złożoności wypowiedzi, wysoki poziom sztywności w doborze środków komunikacji
- definicje, zasady, reguły są ograniczone – raczej konkretne i z góry ustalone
- wyrażane znaczenia są wspólne, zbiorowe, muszą być akceptowane przez wszystkich
- wieloznaczność, indywidualność są źródłem napięć

Cechy środowiska szkolnego

- system sztywny, oparty na wyraźnie określonych i zdefiniowanych rolach, z góry wyznaczonych autorytetach
- innowacje znaczeniowe, dociekliwość, indywidualność dziecka spotykają się z dezaprobatą, system chce pozostać nienaruszony
- inność (różny poziom kompetencji, grupy mieszane wiekowo, niepełnosprawność) to przeszkoda, dzieci są dopasowywane do placówki zgodnie ze zdefiniowanymi rolami i normami oraz standardami gotowości szkolnej lub przedszkolnej

Odmiana 1: koncentracja na osobie

- koncentracja wokół sztywnych definicji ról: uczeń/nauczyciel, nauczyciel/rodzic, dyrektor/nauczyciel
- niebezpieczeństwo to ograniczenie poczucia autonomii, faworyzowanie jednych, a stygmatyzowanie innych, segregacja dzieci/rodziców/środowisk

Odmiana 2: koncentracja na przedmiocie

- niezmienna filozofia edukacyjna placówki
- koncentracja na konkretnej wiedzy, na nauczonym przedmiocie, na podręczniku
- niebezpieczeństwo to uczenie na pamięć „pod klucz”, „pod wyniki”, „pod testy”
- zniewolenie zewnętrznymi przepisami

Konsekwencje dla rozwoju dziecka

- nauczanie podające, uczenie się odtwórcze nie sprzyja rozwojowi intelektualnemu i rozwijaniu myślenia abstrakcyjnego uczniów
- system organizacji szkoły/klasy nie sprzyja rozwojowi obrazu własnej osoby ani rozumieniu złożoności sytuacji społecznych oraz innych ludzi
- placówka nie przygotowuje do radzenia sobie z wieloznacznością w zewnętrznym świecie

Rysunek 1. Cechy placówki z zamkniętym systemem komunikacji.

Cechy systemu językowego

- elastyczność w doborze środków komunikacji, duże zróżnicowanie wypowiedzi
- definicje, zasady, reguły dają wiele możliwości interpretacji, negocjacji
- sprzyja wyłanianiu nowych znaczeń i prób tworzenia zindywidualizowanych znaczeń
- wieloznaczność i indywidualizm są wartością i cenionym zasobem

Cechy środowiska szkolnego

- system elastyczny, dopuszcza wieloznaczność, zachęca do aktywnego poszukiwania, rozszerzania, współtworzenia znaczeń
- system dopuszcza inność, różnorodność wśród dzieci (wiek, płeć, niepełnosprawność, kompetencje, pochodzenie)
- nauka uwzględnia indywidualne potrzeby, zainteresowania i możliwości dziecka
- gotowość do efektywnego i bezpiecznego włączania nowych metod np. e-learning, *tutoring* rówieśniczy, metoda projektów, TIK – nowe technologie informacyjno-komunikacyjne

Odmiana 1: koncentracja na osobie

- koncentracja na indywidualnych potrzebach dziecka/ucznia
- celem placówki jest zintegrowany rozwój każdego ucznia i nauczyciela w ramach uczenia się przez całe życie (nauka to element życia)

Odmiana 2: koncentracja na przedmiocie

- koncentracja na efektach, wynikach „obiektywnych”
- niebezpieczeństwo to „wyścig szczurów”
- placówki elitarne, izolacja nauki od innych sfer rozwoju, w tym emocjonalno-społecznych

Konsekwencje dla rozwoju dziecka

- system sprzyja rozwojowi intelektualnemu i rozwijaniu myślenia abstrakcyjnego
- placówka przygotowuje do radzenia sobie z wieloznacznością w zewnętrznym świecie
- korespondencja między światem dziecka i jego rodziny a światem szkoły
- niebezpieczeństwo, gdy pojawia się nadmierna koncentracja na efektach i obiektywnych wskaźnikach

Rysunek 2. Cechy placówki z otwartym systemem komunikacji.

- zastanów się, czego może brakować i co możesz zmienić w swojej pracy, na co zwrócić szczególną uwagę
- określ cele, jakie zamierzasz zrealizować i kolejne kroki, które do tego doprowadzą – możesz skonsultować to ze szkolnym pedagogiem
- porozmawiaj z innymi nauczycielami, porównajcie swoje pomysły, spróbujcie wspólnie wypracować plan działań, skonsultujcie go z uczniami w swoich klasach.

Jeżeli narzędzie jest wypełniane wspólnie przez nauczyciela i klasę (najlepiej podzieloną na zespoły 4–5 osobowe w sposób losowy), to po przedyskutowaniu wybranych odpowiedzi warto przeczytać w zespołach, a potem razem z nauczycielem przeanalizować podpunkty z tabeli 7. Pomogą one określić mocne i słabe strony klasy i szkoły, a także opracować plan działania, gdy dostrzeżecie jakieś braki albo chcecie coś dobrego wzmocnić.

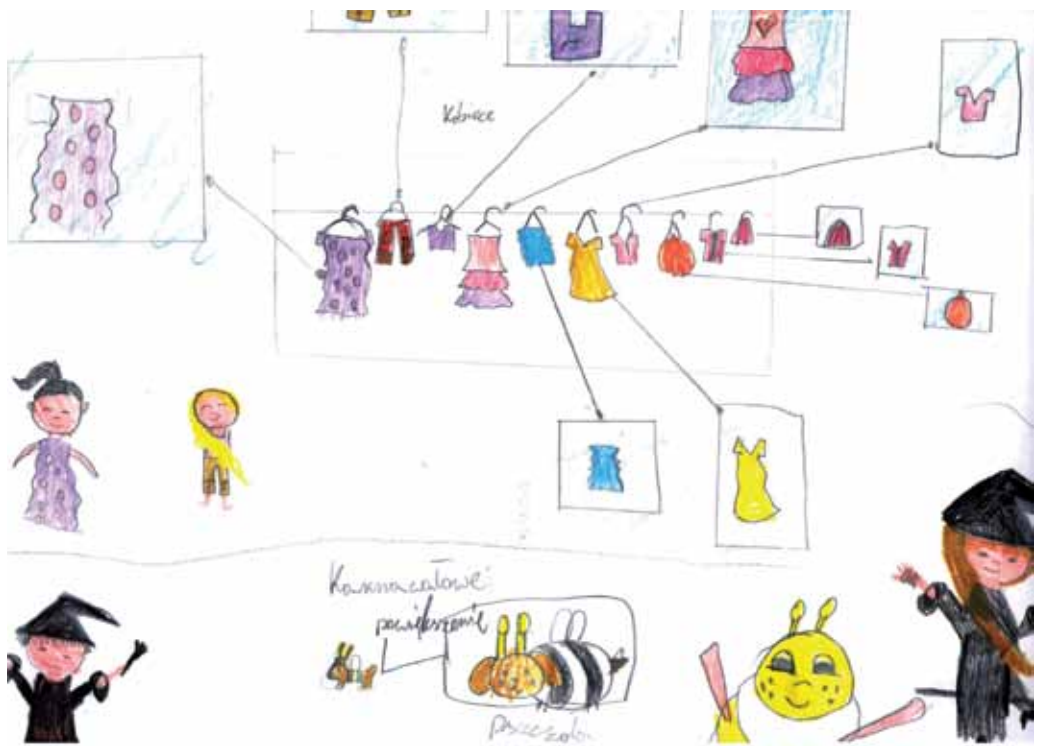

Tabela 7
Co oznaczają kategorie kwestionariusza dla nauczycieli RAZEM?

Relacje	• doskonalenie efektywnych form komunikacji • rozwijanie umiejętności dostosowywania komunikatu do odbiorcy • pogłębienie rozumienia innych ludzi • ćwiczenie współpracy z innymi • budowanie gotowości do udzielania wsparcia
Aktywność	• rozwijanie zdolności samodzielnego uczenia się • rozbudzanie ciekawości i zaangażowania w pracę • doskonalenie umiejętności wyszukiwania problemów i zadawania pytań • rozwijanie zdolności monitorowania własnych działań
Zabawa	• budowanie gotowości do łączenia zabawy, nauki i pracy w przyszłości • rozwijanie ciekawości świata • zachęcanie do twórczego myślenia • wspieranie zainteresowań dzieci, ich pasji i hobby
Emocje	• poszerzanie zdolności do regulacji własnych emocji • budowanie gotowości do korzystania z informacji zwrotnych • doskonalenie zdolności kierowania własną motywacją i zachowaniem
Miejsce	• budowanie więzi ze społecznością lokalną • kształtowanie umiejętności samodzielnego wyboru i wykorzystywania ofert środowiska • rozwój postawy obywatelskiej • kształtowanie poczucia przynależności do ojczyzny i narodu • myślenie ekologiczne o najbliższym otoczeniu

Nadia Kowalska, 10 lat, BAŁWAN

Joanna Wielich, klasa IV

5 Rozdział

Funkcjonowanie dziecka w instytucji

5.1. Wprowadzenie

Inaczej niż w klasach I–III, w środkowym wieku szkolnym uczeń w dużej mierze staje się odpowiedzialny za siebie w szkole, w tym za organizację własnego procesu uczenia się. To głównie w szkole budują się najważniejsze dwie umiejętności tego wieku: stabilne poczucie kompetencji i umiejętność pracy w zespole. Dlatego tak ważne jest obserwowanie tego, jak dziecko po zakończeniu III klasy szkoły podstawowej radzi sobie z adaptacją w nowym środowisku, czy odnajduje się w (często nowej, co do składu uczniów) klasie, jak się w niej czuje, czy jest już zmotywowane wewnętrznie do uczenia się i jak radzi sobie w trudnych sytuacjach. W końcu, czy dokonuje postępów rozwojowych w szkole oraz czy jest przygotowane do przejścia do kolejnego etapu rozwoju – dorastania i kolejnego etapu edukacji – w gimnazjum.

5.2. Kwestionariusz dla ucznia: Motywacja do uczenia się

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 18

Motywacja do uczenia się jest związana z gotowością ucznia do podjęcia nauki. Od tego, jak jest ukierunkowana, zależy to, czy uczy się dla siebie, zdobywanej wiedzy i umiejętności (**motywacja wewnętrzna**), czy ze względu na oceny, uznanie nauczyciela, zadowolenie rodziców i pozycję w klasie wśród kolegów (**motywacja zewnętrzna**). Dziecko w środkowym wieku szkolnym posiada naturalną wewnętrzną chęć do działania, co

można zaobserwować, gdy wykonuje różne czynności i jest zafascynowane samym procesem tworzenia czegoś nowego. Aby efektywnie pracować i odnosić sukcesy, dziecku potrzebny jest odpowiedni poziom obu typów motywacji – i tej związanej z własnym zadowoleniem z siebie, i z zadowoleniem bądź uznaniem ze strony otoczenia.

Proponujemy krótki kwestionariusz do samodzielnego odpowiadania przez ucznia. Jest on przeznaczony dla uczniów klas IV–VI – mogą go wypełniać indywidualnie, bez pomocy nauczyciela czy innych osób dorosłych.

Więcej odpowiedzi w lewej kolumnie

- Być może dziecko uczy się głównie ze względu na to, że oczekują tego od niego rodzice i nauczyciele.
- Często zastanawia się nad swoją pozycją wśród kolegów i nad tym, w czym jest od nich lepsze – to, że stara się wypaść jak najlepiej w oczach innych, ważnych dla niego osób, jest bardzo ważne.
- Warto jednak, by dziecko pamiętało, że są takie obszary, w których nikt od niego niczego nie wymaga – może są to jakieś aktywności sportowe bądź związane z zapomnianym hobby?
- Warto zachęcić dziecko, by zrobiło coś tylko i wyłącznie dla siebie – nawet nie musi się tym dzielić z innymi; oprócz bardzo dobrych ocen i bycia najlepszym uczniem ważna jest wiedza, która zostaje w głowie na długi czas, i przyjemność z uczenia się.

Więcej odpowiedzi w prawej kolumnie

- Prawdopodobnie motywacja dziecka do nauki wynika z tego, że jest bardzo ciekawe świata i wiele rzeczy je interesuje, niezależnie od tego, czy rozmawia o tym z nauczycielami, rodzicami lub czy interesują się tym jego rówieśnicy.
- To bardzo ważne, że dziecko samo i z silnym zaangażowaniem dąży do poszerzania swoich zainteresowań oraz pasji i nikt nie musi go do tego namawiać.
- Bardzo szybko angażuje się w wykonywanie zadania i sam proces realizacji sprawia mu dużo przyjemności.
- Warto pamiętać jednak, aby angażując się w jakieś zadanie, nie izolować się od innych osób – rodziny i rówieśników, oni też są ważni.

5.3. Kwestionariusz dla nauczycieli: *Strategie radzenia sobie przez ucznia w sytuacjach trudnych*

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 19

Dziecko buduje swoje poczucie sprawstwa poprzez wynoszenie doświadczeń z tego, jak poradziło sobie w różnych sytuacjach, również tych trudnych. Im jest młodsze, tym wymaga większej dawki wsparcia ze strony osoby dorosłej. Starsze dzieci zazwyczaj chcą same uporać się z problemami i udowodnić, iż są zaradne. W środkowym wieku szkolnym dziecko zaczyna się coraz bardziej usamodzielniać i uniezależniać od dorosłych, co dla dorosłego oznacza wycofywanie pomocy, wychodzenie z roli instruktora (jak rozwiązać dany problem) na rzecz przyjmowania roli konsultanta. Oczywiście proces ten potrwa jeszcze przez dłuższy czas, a dziecko uzyska pełną samodzielność i zdolność do radzenia sobie z trudnościami dopiero na etapie

późnego dorastania, jednakże już teraz odpowiednie zachowanie rodziców i nauczycieli jest ważne dla kształtującego się poczucia kompetencji.

Przygotowany kwestionariusz pozwala zaobserwować tendencje ucznia do radzenia sobie w trudnych sytuacjach. Wyróżniłyśmy trzy takie sposoby:

1. radzenie sobie samodzielne, wymagające dużej aktywności
2. bierność i wycofanie
3. oczekiwanie pomocy od osób trzecich, zwykle dorosłych lub starszych.

Każdy z trzech przytoczonych sposobów ma swoje zalety i wady. Przed rozpoczęciem systematycznej obserwacji warto przypomnieć sobie zachowania ucznia od początku roku szkolnego, ewentualnie porozmawiać z jego rodzicami bądź innymi nauczycielami.

Najwięcej znaków „X” w obszarze „Ja”

- Uczeń w trudnej sytuacji chce liczyć tylko na siebie – zaletą takiego podejścia jest wysokie poczucie wpływu na wydarzenia i poczucie sprawstwa lub przynajmniej dążenie do takiego poczucia; zwykle takiej strategii towarzyszy przekonanie o tym, iż posiada się wystarczające zasoby, aby sprostać zadaniu.
- Taka strategia współwystępuje z wysokim poczuciem kompetencji i zaradności, jednak z drugiej strony uczeń może obarczać się odpowiedzialnością za wydarzenia, na które nie ma wpływu i stawiać sobie zbyt wygórowane wymagania w obliczu trudnej sytuacji.
- W takiej sytuacji warto wzmacniać u ucznia poczucie kompetencji i realistyczną ocenę własnych możliwości.

Najwięcej znaków „X” w obszarze „Nikt”

- Uczeń może mieć tendencję do przyjmowania biernej postawy wobec problemu, czekania, aż trudność sama zniknie i unikania konfrontacji; być może obawia się ponoszenia odpowiedzialności za swoje działania.
- Warto rozmawiać z nim o konsekwencjach i skutkach różnych sytuacji, wskazywać sposoby poradzenia sobie

z nimi oraz zachęcać, aby podejmował się „działań naprawczych”, kiedy coś mu się nie uda.

- Pozytywną stroną tej strategii jest minimalizowanie ryzyka porażki – jednak na dłuższą metę przyjmowanie biernej postawy może ograniczyć szansę ucznia na budowanie poczucia własnej kompetencji.
- Warto wskazywać mu konsekwencje wycofania i drobnymi krokami zachęcać do większej aktywności.

Najwięcej znaków „X” w obszarze „Dorośli”

- Uczeń może mieć tendencję do przychodzenia do dorosłych z poważnymi, ale i błahymi problemami i trudnościami – takie zachowanie w środkowym wieku szkolnym jest jeszcze naturalne i nie należy dziecka do niego zniechęcać.
- Wielką zaletą tej strategii jest budowanie bliskiej więzi z dorosłymi i uczenie się od nich radzenia sobie w trudnych sytuacjach.
- Jednak gdy takie zachowania przeważają, a dorosły ma poczucie, że nie tyle doradza, co wyręcza ucznia w trudnych sytuacjach, powinien powoli wychodzić z roli instruktora, a przyjmować rolę doradcy.

5.4. Kwestionariusz dla nauczycieli: Strategie adaptacji ucznia w szkole

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 20

Mimo że przejście z III do IV klasy szkoły podstawowej nie wiąże się ze zmianą instytucji szkolnej, to zupełnie zmieniają się szkolne zwyczaje wokół dziecka. Uczeń musi zaadaptować się w nowej klasie, poznać nowego wychowawcę, nowych nauczycieli, przyzwyczaić do tego, że różne przedmioty prowadzone są w różnych salach lekcyjnych przez różnych nauczycieli. W procesie adaptacji może przyjmować trojaki rodzaj strategii zachowania: twórczą, wycofania lub buntu.

Konieczna jest uważna obserwacja ucznia przez kilka kolejnych dni. Warto też przywołać w pamięci jego zachowania z ostatnich 2–3 tygodni i po-

rozmawiać z osobami, z którymi ma na co dzień kontakt w szkole – z innymi nauczycielami, także tymi ze świetlicy, pracownikami stołówki, sklepiku szkolnego. Trzeba zwrócić uwagę na zachowanie ucznia w kontaktach z dorosłymi w szkole, z koleżankami i kolegami z jego klasy i spoza klasy oraz zachowanie w czasie lekcji, w czasie posiłków, na boisku.

STRATEGIA TWÓRCZA

Co to znaczy?

- Aktywne i pozbawione większych trudności przyjęcie przez dziecko nowej roli społecznej – roli ucznia.
- Twórcza postawa widoczna jest w pozytywnych reakcjach emocjonalnych, otwartości, ciekawości, inicjatywie, pomysłach i zainteresowaniu tym, co się dzieje w klasie i szkole oraz w chęci wpływania na to, co się dzieje, a także w aktywnym poszukiwaniu pomocy.
- Strategia ta zwykle cechuje uczniów z rodzin o jasnych wymaganiach wobec dzieci i rozbudowanym wsparciu udzielanym dziecku przez dorosłych.

Co robić?

- Wspierać aktywność dziecka w różnych obszarach, także niezwiązanych z przedmiotami szkolnymi.
- Zachęcać do działań samodzielnych i wraz z innymi, do zadawania pytań, szukania na nie odpowiedzi (także w Internecie), do eksperymentowania, obserwowania, badań terenowych, notowania wyników swoich obserwacji i badań.
- Wzmacniać zachowania pożądane (wsparte ciekawością i zaangażowaniem) przez konkretne, a nie ogólnikowe pochwały.

STRATEGIA WYCOFANIA

Co to znaczy?

- Przejaw trudności w adaptacji ucznia w nowym dla niego środowisku i w nowej dla niego roli ucznia.
- Wycofanie widoczne jest w ograniczeniu aktywności, bierności, braku inicjatywy, podporządkowaniu woli innych dzieci, a także dorosłych, reagowaniu lękiem na nowe sytuacje i na większość zmian.
- Strategia ta cechuje uczniów, którzy (1) nie mieli wcześniej kontaktu z żadną instytucją edukacyjną – żłobkiem, klubkiem bądź przedszkolem, (2) nie mieli wcale lub mieli nieliczne kontakty z rówieśnikami i innymi niż rodzina dorośliymi, (3) wychowywali się w rodzinach nadopieczonych i nadmiernie kontrolujących, a przez to znacznie ograniczających ich aktywność.

Co robić?

- Zachęcać dziecko do różnorodnej aktywności poprzez stawianie w sytuacji wyboru.
- Dać dziecku czas na zaadaptowanie się w nowej sytuacji i nie poganiać go ani nie zawstydzają, szczególnie w obecności innych osób – kolegów z klasy i dorosłych, szanować decyzje podjęte przez dziecko.
- Organizować częste prace grupowe (w klasie, w szkole, poza szkołą), najlepiej w grupach tworzonych za każdym razem losowo (a więc o innym składzie) i o różnej liczbie dzieci (od 3 do 6). Grupy powinny pracować nad różnymi złożonymi zadaniami – tak, by każdy członek miał szansę wykorzystania posiadanej wiedzy i różnych, także pozaszkolnych, umiejętności.

STRATEGIA BUNTU

Co to znaczy?

- Przejaw trudności w adaptacji ucznia w nowym dla niego środowisku i w nowej dla niego roli ucznia.
- Bunt widoczny jest w negatywnym, uporze, nieszanowaniu przyjętych zasad, poczuciu rozżalenia i w częstym reagowaniu złością, a nawet agresją w sytuacjach trudnych.
- Strategia ta cechuje uczniów, którzy (1) nie mieli dotąd jasno określonych granic swego zachowania, (2) ich niepoprawne zachowania traktowano pobłażliwie, (3) nie uzyskiwali konstruktywnych informacji zwrotnych od dorosłych w sytuacjach, gdy zachowywali się niepoprawnie lub sobie nie radzili, (4) mogli liczyć na uwagę dorosłych jedynie czy głównie w sytuacjach odstępstw od ich oczekiwań – dorośli głównie ich karcili i dyscyplinowali.

Co robić?

- Zapoznawać z różnymi możliwościami działania, zachęcać do próbowania przed podjęciem decyzji, ale nie przymuszać.
- Włączać dziecko w formułowanie zasad zachowania się w szkole, w klasie, w czasie pracy w zespołach, pytać je o zdanie, o opinię w różnych sprawach, i liczyć się z nim.
- Odwoływać się – szczególnie w przypadku pojawienia się zachowań niepożądanych – jak najczęściej do ustalonych reguł, przypominać je, zachęcać do zgłaszania wątpliwości i ewentualnej modyfikacji w toku dyskusji z kolegami.
- Kontrolować swoje „nauczycielskie” emocje, nie dać się sprowokować przez „testujące” zachowania ucznia-buntownika, nie reagować impulsywnie.

5.5. Kwestionariusz dla nauczycieli:

Uczeń w grupie

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 21

Środkowy wiek szkolny to początek etapu kształtowania się tożsamości grupowej – dzieci zazwyczaj mają silną potrzebę przebywania wśród rówieśników, wspólnego działania, bycia „częścią większej

całości”. Potrzeby te mogą zaspokoić liczne i różnorodne kontakty w grupie i praca grupowa. Uczniowie różnią się sposobami uczestniczenia w grupie, jedni są aktywni, pełni inicjatywy i zawsze chętni do pracy grupowej, inni bardziej wycofani, jeszcze inni szybko ulegają naciskom grupy.

Konieczna jest obserwacja ucznia na lekcjach, na których ma on nie tylko możliwość uczestnicze-

nia w pracy zespołu, ale i wyboru bądź odrzucenia tej formy pracy. Warto też przypomnieć sobie, jak funkcjonował w grupie wcześniej bądź porozmawiać o tym z innymi nauczycielami, zwracając uwagę na to, czy uczeń w czasie pracy grupowej jest aktywny i przejmuje inicjatywę, czy potrafi obronić swoje pomysły, negocjuje z innymi, dys-

kutuje, szanuje zdanie innych, dopuszcza innych do głosu. Można też potraktować proponowany kwestionariusz jako arkusz samooceny i poprosić ucznia o jego wypełnienie, a potem porozmawiać z nim o podobieństwach i różnicach pomiędzy odpowiedziami jego oraz jego nauczyciela bądź wychowawcy.

Najwięcej znaków „X” w kategorii

A – postawa twórcza

- Uczeń wykazuje się dużym poziomem twórczości i oryginalności w grupie – to postawa optymalna, której warto uczyć.
- Charakteryzują go pozytywne relacje z innymi, otwartość, ciekawość, inicjatywa, pomysłowość, poczucie wpływu na to, co się dzieje w klasie.
- Uczeń jest zwykle bezkonfliktowy, potrafi w zgodzie dyskutować z innymi.

Najwięcej znaków „X” w kategorii

B – postawa bierna

- Uczeń wykazuje się dużym poziomem bierności i wycofania w grupie.
- Postawa ta jest charakterystyczna dla dzieci niepewnych, z trudnościami w podejmowaniu inicjatywy, czasem rea-

gujących lękiem na nowe sytuacje i na zmiany – bierność daje złudne przekonanie „pozbycia się” problemu.

- Warto zachęcać do aktywności, np. zadając pytania bezpośrednio dziecku, zwracając się do niego po imieniu.

Najwięcej znaków „X” w kategorii

C – postawa konformistyczna

- Uczeń wykazuje się dużym poziomem konformizmu i uległości w grupie.
- Cechuje go skrajna ugodowość czy wręcz uległość naciśkom grupy, zgadzanie się z innymi „dla świętego spokoju”, brak inicjatywy, mała pomysłowość lub niechęć do podejmowania samodzielnego wysiłku intelektualnego.
- Warto zachęcać do aktywności i wzmacniać samodzielne pomysły przez pochwały odnoszące się do konkretnych sytuacji i zachowań, a nie pochwały ogólnikowe (np. „Wspaniale!”).

5.6. Kwestionariusz dla ucznia:

Moje samopoczucie w szkole

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 22

Samopoczucie dziecka w szkole łączy w sobie dwa wzajemnie na siebie oddziałujące komponenty – ogólne czynniki fizyczne (wysypianie

się, regularne spożywanie posiłków, optymalna dla wieku porcja ruchu na świeżym powietrzu, higiena, odporność na choroby), jak i czynniki psychologiczne bezpośrednio związane ze szkołą (skupienie na lekcjach, zaangażowanie, pozytywne emocje przy wspólnych przedsięwzięciach).

3–4 znaki „X” przy każdej z kategorii A, B, C

- Dziecko czuje się dobrze w swojej szkole i lubi do niej chodzić, dostrzega wiele przyjemności, jak i możliwości wspólnego spędzania czasu z kolegami czy wykazania się swoimi umiejętnościami.
- Być może ma już swoje ulubione przedmioty i odnalazło swoje zainteresowania, które może na niektórych lekcjach rozwijać.
- Warto je zachęcić do rozejrzenia się w klasie i ustalenia, czy są osoby, które wymagają jego pomocy (np. podczas zajęć integracyjnych w klasie lub podczas dowolnej lekcji, na której jest realizowana wspólna aktywność – np. tworzenie prezentacji na lekcję lub opracowanie planu zwiedzania miasta podczas wycieczki szkolnej).

1–2 znaki „X” w kategorii „Podczas lekcji”

- Prawdopodobnie dziecko nie czuje się komfortowo podczas zajęć.
- Warto, by wspólnie z nauczycielem lub rodzicami poszukało przyczyny takiego stanu rzeczy, gdyż powodów może być wiele: być może przychodzi na lekcje niewyspane, głodne, zmęczone lub denerwuje się.
- Aby zapobiec złemu samopoczuciu podczas lekcji, warto wspólnie opracować plan działania – być może wystarczą niewielkie zmiany w codziennych czynnościach (np. wcześniejsze chodzenie spać lub pakowanie plecaka dzień wcześniej), aby poprawić samopoczucie.
- Jeżeli samopoczucie dziecka utrzymuje się na takim poziomie przez dłuższy czas, sygnalizuje to, iż potrzebuje ono wsparcia i pomocy z zewnątrz – rozmowy z rodzicami lub innym zaufanym dorosłym.

1–2 znaki „X” w kategorii „Podczas przerw”

- Dziecko prawdopodobnie nie czuje się zbyt swobodnie podczas przerw – warto je dokładniej obserwować, by stwierdzić, co wtedy robi: stoi samo, szuka kontaktu choć „nieporadnie” czy może unika kontaktu z innymi.
- Warto je zachęcić, by weszło w kontakt z choćby jedną osobą ze swojej klasy – na pewno szybko dostrzeże wiele korzyści, jakie płyną z klasowych przyjaźni.
- Warto z dzieckiem rozmawiać, dlaczego tak jest – dlaczego woli przerwy spędzać samotnie, zamiast rozmawiać czy bawić się z innymi uczniami – może jest zmęczone po lekcji; inną przyczyną może być to, że jeszcze nie zdążyło nawiązać kontaktu z innymi dziećmi, nie wie, jak się do tego zabrać, obawia się czegoś.

1–2 znaki „X” w kategorii „Podczas wypełniania obowiązków”

- Prawdopodobnie niektóre z obowiązków sprawiają dziecku czasem trudności i trudno mu jest je wypełniać.
- Warto uświadomić dziecku, że podstawowym obowiązkiem w szkole jest przestrzeganie zasad, jakie panują w klasie i które zostały ustalone razem z nauczycielem i innymi uczniami.
- Ważnym obowiązkiem ucznia jest przygotowanie się na lekcję i odrabianie pracy domowej – jeśli są z tym trudności, trzeba poprosić nauczyciela lub kolegów o pomoc.
- Warto też zachęcić ucznia do włączania się w pełnienie dodatkowych funkcji, jakie proponuje nauczyciel – nie tylko ze względu na pochwałę czy wyższą ocenę z zachowania, ale też z powodu okazji do wykazania się swoimi umiejętnościami i związanej z tym satysfakcji.

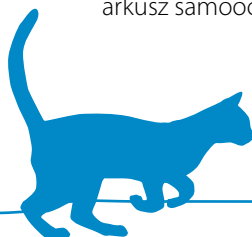
5.7. Kwestionariusz dla nauczycieli: *Aktywność i postępy ucznia w szkole*

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 23

Obserwowanie postępów ucznia w szkole nie powinno odnosić się jedynie do postępów mierzonych ocenami, ale do trzech ważnych dla jego funkcjonowania

obszarów: poznawczo-komunikacyjnego, emocjonalno-społecznego i podejmowanych działań. Proponowany kwestionariusz przeznaczony jest głównie dla nauczycieli, ale może być także wykorzystywany przez rodziców lub uczniów jako arkusz samooceny.

Więcej odpowiedzi „Nie” i „Raczej nie”

- Dziecko potrzebuje wsparcia rodziców, nauczycieli i innych dorosłych w osiągnięciu sukcesów szkolnych, może potrzebna jest pomoc pedagoga/psychologa szkolnego.
- Należy przyjrzeć się obszarom, które szczególnie wymagają systematycznego monitorowania – czy nauczyciel da radę sam pomóc dziecku, w których aspektach będzie potrzebował konsultacji z innymi nauczycielami bądź nawet specjalistami, np. pedagogiem szkolnym.

Więcej odpowiedzi „Tak” i „Raczej tak”

- Prawdopodobnie dziecko podejmuje różne działania w szkole i poza nią, a także systematycznie robi postępy w nauce.
- Warto wzmacniać wszystkie obszary, w których dziecko odnosi sukcesy, poprzez stawianie przed nim nowych wyzwań – np. poprzez zachęcanie do podejmowania nowych ról w klasie bądź szkole (np. organizatora, pomocnika, *tutora*) i rozwijania zainteresowań.

5.8. Kwestionariusz dla nauczycieli: Uczeń w relacjach społecznych

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 24

W środkowym wieku szkolnym rówieśnicy zaczynają odgrywać coraz ważniejszą rolę, dziecko

spędza z nimi coraz więcej czasu. Najintensywniej rozwijającą się relacją społeczną jest relacja koleżeńska. Proponowane przez nas narzędzie służy do określenia czynników wspierających relacje rówieśnicze i czynników ryzyka niedostosowania koleżeńskiego. Jest przeznaczone dla nauczycieli, ale także rodziców i samych uczniów.

Więcej znaków „X” na niebieskich polach

- Dziecko może potrzebować więcej czasu, aby zacząć czuć się swobodnie w relacjach z innymi uczniami.
- Ważne, aby zidentyfikować, co sprawia mu największą trudność – w tym celu należy przyjrzeć się zdaniom, przy którym postawiono znaki „X” – a następnie wspierać dziecko w nabywaniu nowych umiejętności społecznych.
- Przedłużające się trudności dziecka w nawiązywaniu relacji z innymi mogą sygnalizować ryzyko niedostosowania koleżeńskiego – w związku z tym, jeśli przez dłuższy czas obserwuje się niepokojące zachowania, warto skonsultować się z psychologiem bądź pedagogiem szkolnym.

Więcej znaków „X” na zielonych polach

- Dziecko czuje się pewnie w relacjach ze swymi kolegami i koleżankami w klasie.
- Prawdopodobnie jest lubiane przez swoich rówieśników w klasie i odbierane przez nich jako osoba pomocna i sympatyczna – umie podtrzymywać różnymi sposobami dobre relacje z nimi.
- Poczucie kompetencji u dziecka wzrosło i umocni się, gdy będzie w dalszym ciągu wychodziło z różnymi pomysłami i inicjatywą do koleżanek i kolegów w klasie, proponowało im wspólne zabawy i inne rodzaje działań w szkole i poza nią.

5.9. Gra socjometryczna: Plan pokonania czarownicy z Narnii i Śladami Stasia i Nel

Proponowane przez nas narzędzie służy rozpoznaniu zasobów uczniów i budowaniu przez nich świadomości swoich mocnych stron w grupie rówieśników. Jego celem jest także ocena, w jakim stopniu uczniowie poznali się ze sobą i potrafią wskazać mocne strony każdej koleżanki i każdego kolegi, nie tylko tych, z którymi najczęściej

się kontaktują (siedzą przy jednym stoliku, razem przychodzą do szkoły, razem chodzą do świetlicy czy jedzą obiad w szkole). To narzędzie może być wykorzystane nie tylko podczas lekcji wychowawczych, ale też w czasie lekcji z poszczególnych przedmiotów.

Podczas obserwacji zachowania uczniów warto, by nauczyciel robił notatki, próbując odpowiedzieć na pytania:

- Czy i w jaki sposób uczniowie spontanicznie dzielą się na zespoły?
- Kto przyjmuje role liderów? Jak zachowują się liderzy?
- Czy wszyscy uczniowie biorą udział w grze-zabawie?
- Którzy uczniowie stoją z boku lub odmawiają udziału w grze-zabawie?
- Czy jakaś grupa uczniów wyklucza innych uczniów z zabawy?
- Jak uczniowie rozdzielają między siebie zadania i obowiązki do wykonania?
- Czy widać, że uczniowie znają się, mają wiedzę na temat swoich mocnych stron i różnych doświadczeń?

Podajemy dwa przykłady zabawy-gry socjometrycznej. Można je proponować na każdy temat w zależności od tego, czym interesują się uczniowie. Dobrze jest dostosować je tematycznie do aktualnie realizowanych projektów czy tematów lekcji z różnych przedmiotów.

Warto, by pod koniec lekcji uczniowie, po pierwsze, porównali efekty swojej pracy w różnych zespołach, a po drugie, by porozmawiali o tym, jak im się pracowało, co sprawiało im najwięcej kłopotu, z czym sobie dobrze poradzili, jakie są obowiązki lidera, czy każdy może być liderem, jakie cechy trzeba mieć, by być dobrym liderem. Nauczyciel może też przekazać im swoje spostrzeżenia z obserwacji ich pracy. Powinien jednak koniecznie pamiętać o tym, by – jeśli wyraża swoje opinie o po-

WARTO WIEDZIEĆ...

Technika socjometryczna to sposób pomiaru, którego celem jest określenie postaw, jakie mają wobec siebie członkowie danej grupy. Jest wykorzystywana w socjologii oraz psychologii społecznej i polega na dokonaniu wyboru (pozytywnego lub negatywnego) danej liczby osób przez osobę badaną. Klasycznym przykładem jest tzw. *Plebiscyt*

życzliwości i niechęci, w którym uczniowie odpowiadają na pytania typu:

- Z kim chciałbyś pracować w zespole?
- Komu chciałbyś opowiedzieć o swoich kłopotach?
- Kogo lubisz najbardziej z klasy?

i wskazują odpowiednich członków grupy.

Na podstawie: Brzezińska, 2011.

Przykład 1.

Plan pokonania czarownicy z Narnii

Uczniowie otrzymują informację, że przenoszą się do Narnii i mają zaplanować pokonanie złej czarownicy. Mają się zastanowić, co będzie im potrzebne, aby zrealizować ten plan i jakie zadania każdy z nich musi wykonać (np. przygotowanie broni, wykucie pancerzy, znalezienie kryjówek, przygotowanie obozu, przygotowanie posiłków, leków i opatrunków, zabezpieczenie mieszkańców Narnii, zwerbowanie wojska itp.). Przy tak ważnej bitwie nie może nikogo zabraknąć, więc każdy musi dostać jakieś zadanie.

Przykład 2.

Śladami Stasia i Nel

Uczniowie otrzymują informację, że wybierają się na wyprawę do Afryki śladami Stasia i Nel. Muszą więc przygotować się do tej wyprawy, zebrać odpowiednie informacje i zaplanować swoje zadania zarówno przed wyprawą, jak i w jej trakcie. Najpierw powinni zastanowić się, jakie zadania stoją przed nimi, później nauczyciel może jeszcze zasugerować inne – np. zebranie informacji o Afryce, o pogodzie, rzeczach potrzebnych do wyprawy, zrobieniu zakupów, załatwieniu transportu, przygotowaniu fotoreportażu z wyprawy, przygotowaniu noclegów, posiłków, wybraniu przewodnika i tłumacza, wybraniu służby medycznej itp. To z pewnością będzie trudna wyprawa, więc każda osoba musi dokładnie wiedzieć, jakie będą jej zadania.

jedynczych uczniach, a nie tylko o pracy zespołów – były to opinie konstruktywne i o każdym uczniu z osobna.

5.10. Kwestionariusz dla rodziców i nauczycieli: *Gotowość ucznia do przejścia do gimnazjum*

Skrzynka z narzędziami
Tom 4, Kwestionariusz 25

O gotowości szkolnej można mówić nie tylko w kontekście podejmowania nauki w szkole, ale również w perspektywie przechodzenia na kolejne szczeble edukacji. Dziecko w środkowym wieku szkolnym przygotowuje się nie tylko do uzyskania promocji do kolejnych (V i VI) klas w szkole podstawowej, ale również, patrząc

długoterminowo, do przekroczenia progu gimnazjum. Będzie się to wiązało z podjęciem przez nie kolejnych nowych obowiązków, spędzania w szkole większej ilości czasu, a także większej samodzielności.

Kwestionariusz służy refleksji nad tym, jakie zasoby ucznia składają się na jego gotowość do pokonania kolejnego progu edukacyjnego i tworzą pewien „kapitał na wejściu”, a które obszary jego funkcjonowania wymagają wsparcia i jakiego rodzaju. Warto przed udzieleniem odpowiedzi przypomnieć sobie zachowania ucznia na początku roku szkolnego, porozmawiać z innymi nauczycielami, rodzicami, a nawet zaproponować uczniowi samodzielne wypełnienie kwestionariusza, by potem porównać jego i swoje odpowiedzi.

Różnice w liczbie postawionych znaków „X” (od 0 do 8) dla trzech kategorii przejawów gotowości ucznia (A, B i C) wskazują, w jakich obszarach jest on lepiej, a w jakich słabiej przygotowany do przejścia ze szkoły podstawowej do gimnazjum.

A. Mniej niż 4 znaki „X” w obszarze gotowości emocjonalno-motywacyjnej

- Należy wspierać motywację wewnętrzną ucznia, np. od czasu do czasu wprowadzić na lekcji ćwiczenie, w którym uczniowie będą określali swoje preferencje – jakie przedmioty najbardziej lubią, co im się najbardziej podoba, czego chcą się uczyć dla samych siebie, z własnej ciekawości.

B. Mniej niż 4 znaki „X” w obszarze gotowości poznawczej

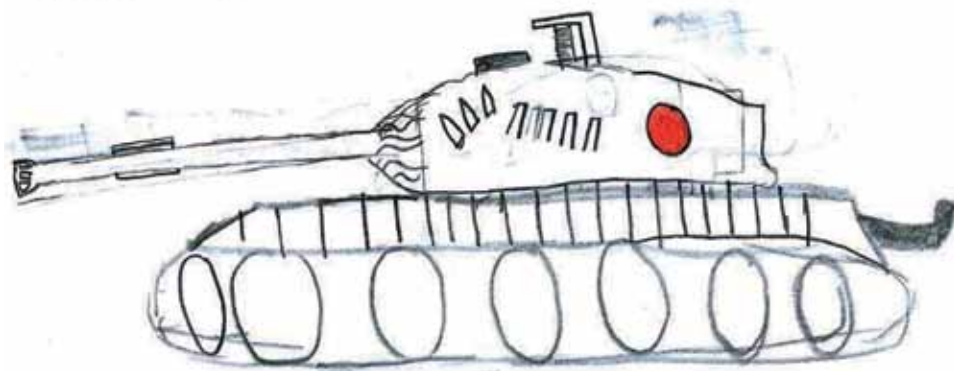
- Uczeń potrzebuje ćwiczenia różnorodnych strategii pamięciowych, umiejętności organizowania sobie nauki, myślenia problemowego.

- Warto wzmacniać wszelkie przejawy niezależnego myślenia, zachęcać do wyrażania i uzasadniania swojego zdania, łączenia i wykorzystywania wiedzy z różnych przedmiotów w jednym zadaniu.

C. Mniej niż 4 znaki „X” w obszarze gotowości społecznej

- Im bliżej gimnazjum, tym więcej umiejętności społecznych powinno nabywać dziecko.
- Szczególnie istotne jest wspieranie dobrego samopoczucia w grupie, np. poprzez różnorodne zadania grupowe, organizowanie lekcji w taki sposób, aby uczeń mógł przedstawić swoje zdanie przed klasą, podjąć się roli nauczyciela (np. lekcje prowadzone przez uczniów) czy *tutora* wobec kolegi.
- Ważne jest, by ten sam uczeń pełnił zamiennie role nauczyciela i ucznia, *tutora* i podopiecznego *tutora* – lepiej wtedy pozna swoje upodobania i umiejętności, także atuty.

MIVU-CH-I-KAL IX TD HP:1975
Sufa kal. 179 mm
Obrażenia - 400 - 500
Penetracja: 300 - 418
Celność: 0,36

Szymon Popko, 10 lat

Maciek Kowalski, 11 lat, DOM

Zakończenie

Środkowy wiek szkolny, przypadający na naukę w klasach IV–VI szkoły podstawowej, nazywany jest czasem latencji, spokoju, stabilizacji. Potocznie mówiąc, nie dzieje się nic „nadzwyczajnego”. Brak tu rewolucyjnych zmian, jakie zachodzą w poprzednim etapie życia (w I etapie edukacji szkolnej) czy w etapie następnym (we wczesnej fazie dorastania, w gimnazjum). Jednakże stale i uważnie monitorując rozwój dziecka, i to od początku nauki w klasie IV, można dostrzec, jak wiele zmian zachodzi w rozwoju poznawczym, emocjonalnym, społecznym i moralnym, jak bardzo uczeń rozpoczynający klasę IV różni się od ucznia kończącego klasę VI.

Dziecko, a już wkrótce nastolatek, kończące naukę w szkole podstawowej jest znacznie bardziej samodzielne, bardziej otwarte na nowe doświadczenia oraz swobodniejsze w komunikowaniu się z innymi osobami niż na początku środkowego wieku szkolnego. Stopniowo, przy wsparciu dorosłych, przygotowuje się do pełnienia różnych ról społecznych i organizacji swojego czasu tak, aby role te połączyć z nauką. Patrząc długoterminowo,

etap nauki w klasach IV–VI to czas, w którym dziecko nabywa kompetencje związane z samoregulacją – zarówno w uczeniu się, jak i w kontaktach społecznych. Monitorowanie rozwoju jest szczególnie ważne, gdyż pozwala wyróżnić te obszary, które wspierają samoregulację dziecka, jak i te, w których dziecko wymaga wsparcia otoczenia.

Obserwacja dzieci w typowych, codziennych sytuacjach i odnoszenie zaobserwowanych faktów do ich przeszłości „rozwojowej”, wyciąganie wniosków z zaistniałych zmian czy formułowanie hipotez na temat przyczyn zachowania dziecka powinny być czynnościami naturalnymi, wykonywanymi niemal „odruchowo” przez nauczycieli. Jednak aby stało się to możliwe, należy trenować uważność w obserwacji dzieci i rozróżnianie aktywności incydentalnych od typowych oraz identyfikowanie zachowań utrzymujących się przez dłuższy czas, które mogą sygnalizować różnorodne trudności. Pozwoli to na wprowadzenie zindywidualizowanego podejścia do każdego ucznia, opartego na rozpoznaniu jego możliwości oraz ograniczeń. Tych ostatnich nie powinno się traktować jako czynników hamujących rozwój ucznia, ale jako wyzwania dla nauczyciela i rodziców ucznia.

Autorki

Serdeczne podziękowania dla:
prof. dr hab. Anny I. Brzezińskiej,
dr Karoliny Appelt,
dr Joanny Matejczuk,
dr Julity Wojciechowskiej,
dr Beaty Ziółkowskiej,
dr. Sławomira Jabłońskiego
i mgr Aleksandry Kram

z Zakładu Psychologii Socjalizacji i Wspomagania Rozwoju Instytutu Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
za nieocenioną pomoc w przygotowaniu narzędzi do *Niezbędnika Dobrego Nauczyciela* – seria IV: *Monitorowanie rozwoju w okresie dzieciństwa i dorastania*.

← That is a table The eighteen of September September 9 (number) Topic <u>hello! name & telephone</u> Człowiek hello (5) Excuse me! - przepraszam Thank you - dziękuję Please - proszę Ex. 2 p. 9 1. My name & job. 2. My family name & history. 3. How much years old. 4. This is my bag. Cat - kot computer - komputer dog - pies bird - ptaka	football - piłka nożna mobile - telefon orange - pomarańcza pizza - pizza radio - radio TV - telewizor umbrella - parasol

Maciek Kowalski, 11 lat, ZESZYT DO ANGIELSKIEGO

Nadia Kowalska, 7 lat, DOM

10th February Lesson 35 (thirty-five)	24 February 2015 24th February 2015 Lesson 39 (thirty-nine)
Topic: Revision	Topic: What's for lunch?
12th February 2015 Lesson 36 (thirty-six)	a. 33
Topic: Bug revision 4	- orange juice
17th February 2015 Lesson 37 (thirty-seven)	- sausages
Topic: Revision	- chips
19th February 2015 Lesson 38 (thirty-eight)	- macaroni
Topic: Revision	- ice cream
3 x 5 I haven't got two legs.	- fish
2 tail I haven't got whiskers.	- salad
3 whiskers I have got a long tongue.	- rice
4 mouth I haven't got whiskers.	26 February 2015 Lesson 40 (forty)
5 ears I have got four legs.	Topic: Do you like fish - stony
6 eyes	

Nadia Kowalska, 10 lat, ZESZYT DO ANGIELSKIEGO

Staś Weltrowski, 10 lat

Korzystano z...

A. Dziecko i nastolatek w badaniach

1. Brzezińska, A. I. (2000). Dziecko w badaniach psychologicznych. W: J. Brzeziński i M. Toeplitz-Wiśniewska (red.), *Etyczne dylematy psychologii* (s. 221–254). Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
2. Brzezińska, A. I. (2011). Socjometria. W: J. M. Brzeziński (red.), *Metodologia badań społecznych. Wybór tekstów* (s. 243–298). Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
3. Brzezińska, A. I. i Brzeziński, J. M. (2011). Skale szacunkowe w badaniach diagnostycznych. W: J. M. Brzeziński (red.), *Metodologia badań społecznych. Wybór tekstów* (s. 299–399). Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
4. Brzezińska, A. i Toeplitz, Z. (red.). (2007). *Problemy etyczne w badaniach i interwencji psychologicznej wobec dzieci i młodzieży*. Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica.

B. Współczesna rodzina i szkoła

5. Brzezińska, A. I., Hornowska, E., Kaliszewska-Czeremska, K. i Matejczuk, J. (2012). E-learning jako wyzwanie dla systemu edukacji. *Kultura i Edukacja*, 1, 7–31.
6. Brzezińska, A. I., Jabłoński, S. i Ziółkowska, B. (2014). Specyficzne i specjalne potrzeby edukacyjne. *Edukacja*, 2, 37–52.
7. Brzezińska, A. I. i Matejczuk, J. (2011). Psychologiczne konsekwencje (euro)sieroctwa: styl życia rodziny, diagnoza i wsparcie. *Studia Edukacyjne*, 17, 71–87.
8. Brzezińska, A. I. i Ziółkowska, B. (2013). Przed jakimi wyzwaniami stoi dzisiaj szkoła? *Studia Edukacyjne*, 27, 29–42.
9. Jabłoński, S. i Wojciechowska, J. (2013). Wizja szkoły XXI wieku – kluczowe kompetencje nauczyciela a nowa funkcja edukacji. *Studia Edukacyjne*, 27, 43–63.
10. Kaliszewska-Czeremska, K. i Matejczuk, J. (2013). E-learning jako nowe środowisko edukacji: spotkanie ucznia i nauczyciela. *Studia Edukacyjne*, 27, 219–236.

Basia Kozicińska, 9 lat, MAMA I DZIECKO

Basia Kozicińska, 9 lat, FOCZE PRZYSMAKI

Korzystano z...

C. Wczesny wiek szkolny

11. Appelt, K. (2005). Wiek szkolny. Jak rozpoznać potencjał dziecka? W: A. I. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka: praktyczna psychologia rozwojowa* (s. 259–302). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
12. Appelt, K. i Jabłoński, S. (2004). Osiągnięcia i zagrożenia dla rozwoju dziecka w wieku szkolnym. W: A. Brzezińska i E. Hornowska (red.), *Dzieci i młodzież wobec agresji i przemocy* (s. 75–90). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
13. Bee, H. (2004). *Psychologia rozwoju człowieka*. Poznań: Wydawnictwo Zys i S-ka.
14. Brzezińska, A. (2003). Dzieci z układu ryzyka. W: A. Brzezińska, S. Jabłoński i M. Marchow (red.), *Ukryte piętno. Zagrożenia rozwoju w okresie dzieciństwa* (s. 11–37). Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
15. Brzezińska, A. I., Appelt, K. i Ziółkowska, B. (2010). Psychologia rozwoju człowieka. W: J. Strelau i D. Doliński (red.), *Psychologia akademicka. Podręcznik* (t. 2, s. 95–292). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne (II wyd. popr.).
16. Charzyński, R. i Tappolet, C. (2001). Dylemat. W: *Powszechna Encyklopedia Filozofii* (t. 2, s. 780–783). Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu.
17. Reber, A. S. (2002). *Słownik psychologii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

POLECAMY:

18. Ziółkowska, B. (red.). (2008). *Niestworzone historie. Bajki edukacyjne nie tylko dla dzieci*. Poznań: Wydawnictwo Zys i S-ka.

Strony internetowe:

- <http://edukator.koweziu.edu.pl/index.php/archiwum/412-415>
- <http://eprints.lse.ac.uk/46445/1/PolandReportPolish.pdf>
- http://www.ptde.org/file.php/1/Archiwum/XIII/44.W.Jasi_ski_motywacje_uczni_w_do_nauki.pdf
- <http://sp6.sanok.pl/dokumenty/druki/ewaluacja-wewnetrzna.pdf>
- <http://spdobieszyn.edupage.org/text5/?subpage=6>

Michał Appelt, klasa IV, PIŁKA NOŻNA

Kacper Jęch, 9 lat

Kacper Jęch, 9 lat

Staś Weltrowski, 10 lat, GŁOWA Z WARZYW

Michał Matejczuk, 12 lat

Basia Kozicińska, 9 lat, PISANKA WIELKANOCNA

Maciek Kowalski, 11 lat, ZESZYT DO PRZYRODY

Niezbędnik Dobrego Nauczyciela

Redakcja: prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska

Seria I. Rozwój w okresie dzieciństwa i dorastania

Recenzent: prof. dr hab. Barbara Bokus, Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego i Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej w Warszawie

Rozwój dziecka. Wczesne dzieciństwo	dr Magdalena Czub
Rozwój dziecka. Wiek przedszkolny	dr Joanna Matejczuk
Rozwój dziecka. Wczesny wiek szkolny	mgr Anna Kamza
Rozwój dziecka. Środkowy wiek szkolny	mgr Małgorzata Rękosiewicz mgr Paweł Jankowski
Rozwój nastolatka. Wczesna faza dorastania	dr Konrad Piotrowski dr Beata Ziółkowska dr Julita Wojciechowska
Rozwój nastolatka. Późna faza dorastania	dr Konrad Piotrowski dr Julita Wojciechowska dr Beata Ziółkowska

Seria II. Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

Recenzent: prof. dr hab. Maria Ledzińska, Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego

Opieka i wychowanie. Wczesne dzieciństwo	dr Karolina Appelt mgr Monika Mielcarek
Opieka i wychowanie. Wiek przedszkolny	dr Joanna Matejczuk
Opieka i wychowanie. Wczesny wiek szkolny	dr Sławomir Jabłoński mgr Aleksandra Ratajczyk
Opieka i wychowanie. Środkowy wiek szkolny	prof. dr hab. Ewa Filipiak dr Ewa Lemańska-Lewandowska
Opieka i wychowanie. Wczesna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak dr Ewa Lemańska-Lewandowska
Opieka i wychowanie. Późna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak dr Małgorzata Wiśniewska

Seria III. Edukacja w okresie dzieciństwa i dorastania

Recenzent: prof. dr hab. Zbigniew Kwieciński, Wydział Nauk Pedagogicznych
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Wczesna edukacja dziecka	mgr Aleksandra Kram mgr Monika Mielcarek
Edukacja przedszkolna	mgr Marta Molińska mgr Aleksandra Ratajczyk
Edukacja wczesnoszkolna	dr Barbara Murawska
Edukacja szkolna. Środkowy wiek szkolny	prof. dr hab. Ewa Filipiak mgr Joanna Szymczak
Edukacja szkolna i pozaszkolna. Wczesna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak mgr Adam Mroczkowski
Edukacja szkolna i pozaszkolna. Późna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak mgr Goretta Siadak

Seria IV. Monitorowanie rozwoju w okresie dzieciństwa i dorastania

Recenzent: prof. dr hab. Stanisław Kowalik, Akademia Wychowania Fizycznego
im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu

Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Wczesne dzieciństwo	mgr Monika Mielcarek mgr Aleksandra Ratajczyk
Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Wiek przedszkolny	mgr Aleksandra Ratajczyk mgr Monika Mielcarek
Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Wczesny wiek szkolny	mgr Małgorzata Rękosiewicz mgr Aleksandra Kram
Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Środkowy wiek szkolny	mgr Małgorzata Rękosiewicz mgr Marta Molińska
Rozpoznanie zasobów nastolatka i środowiska rozwoju. Wczesna faza dorastania	mgr Aleksandra Kram mgr Marta Molińska
Rozpoznanie zasobów nastolatka i środowiska rozwoju. Późna faza dorastania	mgr Marta Molińska mgr Aleksandra Kram

Niezbędnik Dobrego Nauczyciela – seria IV

Monitorowanie rozwoju w okresie dzieciństwa i dorastania

Tom	4	5	6
Faza rozwoju	Środkowy wiek szkolny	Wczesna faza dorastania	Późna faza dorastania
Wiek w latach	8/9–11/12	11/12–14/15	14/15–19/20
Jakość środowiska domowego dziecka/nastolatka	1. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Środowisko fizyczne w domu i wokół domu</i>	1. Kwestionariusz dla nastolatka: <i>Środowisko fizyczne w domu i wokół domu</i>	1. Kwestionariusz dla nastolatka: <i>Środowisko fizyczne w domu i wokół domu</i>
	2. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Środowisko społeczne dziecka</i>	2. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Pełnienie ról społecznych przez nastolatka</i>	2. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Pełnienie ról społecznych przez nastolatka</i>
	3. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Sposoby wychowywania dziecka</i>	3. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Sposoby wychowywania nastolatka</i>	3. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Style oddziaływania na nastolatka</i>
	4. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Domowa przestrzeń nauki</i>	4. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Domowa przestrzeń nauki nastolatka</i>	4. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Przestrzeń nauki i pracy nastolatka</i>
	5. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Strategie korzystania przez dziecko z TIK</i>	5. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Strategie korzystania przez nastolatka z TIK</i>	5. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Strategie korzystania przez nastolatka z TIK</i>
	6. Kwestionariusz dla rodziców: RAZEM	6. Kwestionariusz dla rodziców i nastolatka: RAZEM	6. Kwestionariusz dla rodziców i nastolatka: RAZEM
	7. Tabela obserwacji dla rodziców: <i>Rozwój fizyczny dziecka</i>	7. Tabela obserwacji dla rodziców i nastolatka: <i>Rozwój fizyczny nastolatka</i>	7. Tabela obserwacji dla rodziców i nastolatka: <i>Rozwój fizyczny nastolatka</i>
	8. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Kompetencja komunikacyjna dziecka</i>	8. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Kompetencja komunikacyjna nastolatka</i>	8. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Kompetencja komunikacyjna nastolatka</i>
	9. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Regulacja emocji przez dziecko</i>	9. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Regulacja emocji przez nastolatka</i>	9. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Regulacja emocji przez nastolatka</i>
	10. Kwestionariusz dla dziecka: <i>Formy ekspresji emocji</i>	10. Kwestionariusz dla nastolatka: <i>Sposób wyrażania emocji</i>	10. Kwestionariusz dla nastolatka: <i>Sposób wyrażania emocji</i>
11. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Jak twórcze jest dziecko?</i>	11. Kwestionariusz dla nastolatka: <i>Moja pomysłowość</i>	11. Kwestionariusz dla nastolatka: <i>Moja pomysłowość</i>	
12. Kwestionariusz dla rodziców: <i>Rozwój poznawczy dziecka</i>	12. Kwestionariusz dla nastolatka: <i>Wiedza o sobie</i>	12. Kwestionariusz dla nastolatka: <i>Wiedza o sobie</i>	
13. Kwestionariusz dla rodziców i nauczycieli: <i>Poczucie kompetencji u dziecka</i>	13. Kwestionariusz dla nastolatka: <i>Moja tożsamość grupowa</i>	13. Kwestionariusz dla nastolatka: <i>Moja tożsamość osobista</i>	
14. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Środowisko fizyczne w szkole</i>	14. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Środowisko fizyczne w szkole</i>	14. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Środowisko fizyczne w szkole</i>	
15. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Klimat w klasie</i>	15. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Klimat w klasie</i>	15. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Klimat w klasie</i>	
16. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>System organizacji szkoły</i>	16. Kwestionariusz dla ucznia: <i>Ja w społeczeństwie</i>	16. Kwestionariusz dla ucznia: <i>Ja w społeczeństwie</i>	
17. Kwestionariusz dla nauczycieli: RAZEM	17. Kwestionariusz dla nauczycieli i uczniów: RAZEM	17. Kwestionariusz dla nauczycieli i uczniów: RAZEM	
18. Kwestionariusz dla ucznia: <i>Motywacja do uczenia się</i>	18. Kwestionariusz dla ucznia: <i>Moja motywacja do uczenia się</i>	18. Kwestionariusz dla ucznia: <i>Moja motywacja do uczenia się</i>	
19. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Strategie radzenia sobie przez ucznia w sytuacjach trudnych</i>	19. Kwestionariusz dla ucznia: <i>Moje strategie radzenia sobie w sytuacjach trudnych</i>	19. Kwestionariusz dla ucznia: <i>Moje strategie radzenia sobie w sytuacjach trudnych</i>	
20. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Strategie adaptacji ucznia w szkole</i>	20. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Strategie adaptacji ucznia w szkole</i>	20. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Strategie adaptacji ucznia w szkole</i>	
21. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Uczeń w grupie</i>	21. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Uczeń w grupie</i>	21. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Uczeń w grupie</i>	
22. Kwestionariusz dla ucznia: <i>Moje samopoczucie w szkole</i>	22. Kwestionariusz dla ucznia: <i>Moje samopoczucie w szkole</i>	22. Kwestionariusz dla ucznia: <i>Moje samopoczucie w szkole</i>	
23. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Aktywność i postępy ucznia w szkole</i>	23. Kwestionariusz dla ucznia: <i>Moja orientacja życiowa</i>	23. Kwestionariusz dla ucznia: <i>Moja orientacja życiowa</i>	
24. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Uczeń w relacjach społecznych</i>	24. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Uczeń w relacjach społecznych</i>	24. Kwestionariusz dla nauczycieli: <i>Uczeń w relacjach społecznych</i>	
25. Kwestionariusz dla rodziców i nauczycieli: <i>Gotowość ucznia do przejścia do gimnazjum</i>	25. Kwestionariusz dla rodziców i nauczycieli: <i>Gotowość ucznia do przejścia do nowej instytucji</i>	25. Kwestionariusz dla rodziców i nauczycieli: <i>Gotowość ucznia do startu w dorosłość</i>	
Przebieg i efekty rozwoju dziecka/nastolatka			
Jakość środowiska instytucjonalnego dziecka/nastolatka			
Funkcjonowanie dziecka/nastolatka w instytucji			

Instytut Badań Edukacyjnych

Głównym zadaniem Instytutu jest prowadzenie badań, analiz i prac przydatnych w rozwoju polityki i praktyki edukacyjnej.

Instytut zatrudnia ponad 150 badaczy zajmujących się edukacją – pedagogów, socjologów, psychologów, ekonomistów, politologów i przedstawicieli innych dyscyplin naukowych – wybitnych specjalistów w swoich dziedzinach, o różnorodnych doświadczeniach zawodowych, które obejmują, oprócz badań naukowych, także pracę dydaktyczną, doświadczenie w administracji publicznej czy działalność w organizacjach pozarządowych.

Instytut w Polsce uczestniczy w realizacji międzynarodowych projektów badawczych, w tym PIAAC, PISA, TALIS, ESLC, SHARE, TIMSS i PIRLS, oraz projektów systemowych współfinansowanych przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego.